

O B S A H

<i>Rostislav Kocourek</i> : Termín a jeho definície	1
<i>Ladislav Dvonč</i> : Jazykovedné termíny so zhodným postpozitívnym prívlastkom	25
<i>Ivan Masár</i> : K slovesám s predponou <i>pre-</i> a ich českým ekvivalentom	35
<i>Jarmila Pikorová-Bartáková</i> : Niekoľko pripomienok k leteckým termínom	42

Diskusie

<i>Ján Madlen</i> : Návrh nového slovenského názvoslovia chrobákov	47
--	----

Zprávy a posudky

<i>Ján Horecký</i> : Lingvističeskaja terminologija i prikladnaja toponomastika	57
<i>Ladislav Dvonč</i> : K problému slovíes ako termínov	59

ČESKOSLOVENSKÝ TERMINOLOGICKÝ ČASOPIS
orgán Československej ústrednej terminologickej komisie
pri Prezídiu ČSAV

ROČNÍK IV - 1965 - ČÍSLO 1

Vydáva

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED V BRATISLAVE

Hlavný redaktor dr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ivan Masár

Redakčná rada: člen korešpondent ČSAV Jaromír Bělič, dr. Ján Horecký, DrSc., prof. dr. Milan Jelínek, CSc., prof. dr. Eugen Jóna, CSc., Jaroslav Kuchař, CSc., Ivan Masár, dr. Štefan Peciar, CSc.

Redaktor časopisu Andrej Šumec

Technický redaktor Vladimír Štefanovič

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27. Vychádza raz za dva mesiace. Ročné predplatné Kčs 24,-. Jednotlivé číslo Kčs 4,-. Rozširuje Poštová novínová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS - ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS - ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Rukopis zadaný v októbri 1964, vytlačené v januári 1965. Vytlačili Polygrafické závody, n. p., závod 2, Bratislava. Povoľené rozhodnutím SNR č. 28204/61. - K-04*51006.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1964

Kčs 4,-

TERMÍN A JEHO DEFINICE¹

Rostislav Kocourek

1. Přehled definic termínu. — Zvýšený zájem našich lingvistů třicátých let o otázky odborného vyjadřování jednak vyplynul z funkčních a strukturálních zásad, jež by na přelomu dvacátých a třicátých let u nás formulovány jako kolektivní metodický základ nové lingvistické školy, jednak byl ovlivněn úsilím o mezinárodní normování jazyka v teorii a praxi. Vzniklé studie jsou charakteristické pro dobu, ve které český jazyk vstupoval do oblastí nových funkcí, nových skutečností společenské a hospodářské diferenciaci. Pozornost věnovaná současnému jazyku² byla spojena s uplatňováním funkčního hlediska vycházejícího od vyjadřovacích potřeb uvolněného jazyka³ a s bojem proti nepodloženému purismu. Vedle k rozboru různých stylů spisovného jazyka, jehož hlavním výsledkem bylo zjištění, že každý z těchto speciálních stylů, tedy i styl odborný, klade na jazyk zvláštní požadavky, jež je nutno respektovat. Tím byla teoreticky odstraněna hle-

¹ V první části článku je podán přehled českých a slovenských definic termínu za posledních třicet let, v druhé podávám poznámky k definicím a ve třetí části navrženou definici vlastní, tak jak vyplynula jednak z rozboru, rozboru a srovnávání anglických a českých termínů, za druhé ze studia prací předchozích, dále z oponentských posudků a diskuse k práci Anglická zemědělská terminologie, a konečně z připomínek a doplnění vznesených k referátu na schůzi odborné pracovní skupiny pro funkci jazykozpyt při Kruhu moderních filologů ČSAV v květnu 1964. Hlavní účast v obou diskusích nemění ovšem nic na tom, že za nedostatek studie je plně odpovědný autor.

² Srv. Vilém Mathesius, *Funkční lingvistika*, Sborník přednášek slovených na prvním sjezdu čsl. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.—7. dubna 1929, s. 118.

³ Tamtéž, s. 119.

⁴ Srv. Vilém Mathesius, *Problémy české kultury jazykové*, Československý a obecný jazykozpyt, 1947, s. 456—457.

ní příčina nedorozumění mezi uživateli těchto stylů na jedné a lingvisty na druhé straně. Uplatnění funkčního a strukturního hlediska umožnilo i svéprávné zkoumání tzv. jazyků odborných (především jazyka hospodářského), v nichž byla věnována pozornost zejména nejnápadnější složce, termínům. K tomu přistoupila příznivá okolnost, že v té době již byly dány předpoklady i k hlubšímu chápání sémantické výjimečnosti termínu v rámci nového zájmu o jazykovou sémantiku.⁵ Všimněme si chronologicky našich prací, jež připravily definici termínu, a prací, jež ji formulovaly.

Naše domácí lingvistické definice termínu za posledních třicet let vycházejí převážně z výkladů obsažených ve známé stati Bohuslava Havráňka.⁶ Tato stať neobsahuje přímo definici termínu, pojednává však o některých pojmech, jež se v pozdějších definicích objevují. Havránek podává výběrový přehled funkční diferenciacie spisovného jazyka. Ze jmenovaných funkcí se termínu bezprostředně týká sdělovací funkce prakticky a teoreticky odborná. Prakticky odborné sdělovací funkci odpovídá funkční jazyk pracovní (věcný), v němž poměr lexikálních jednotek k vyjadřovanému je určen na základě konvence (slovo-termín), určitost je dána automatizacemi odborně konvenčními (termíny a formulemi). Teoreticky odborné sdělovací funkci spisovného jazyka odpovídá funkční jazyk vědecký, v němž poměr lexikálních jednotek k vyjadřovanému je přesný (slovo-pojem); přesnost je dána automatizacemi definovanými nebo kodifikovanými.

Autor vysvětluje, že určitost výrazu je stupňovitá a má tyto tři stupně:⁷ 1. srozumitelnost (neboli jasnost) v jazyce běžného styku, hovorovém; 2. určitost v jazyce pracovním daná konvencí anebo prostým rozhodnutím; 3. přesnost (neboli

⁵ Srv. práce Bohumila Trnky, *Semasiologie a její význam pro jazykozpyt*, ČMF 13, 1927, s. 40—45 a 121—133 a stati Františka Oberpfalcera, *Hlavní problémy semantiky*, Listy filologické 54, 1927, s. 103—112 a 213—233; *O místě semantiky v mluvnici*, ČMF 16, 1929, s. 1—6 a 112—117.

⁶ Bohuslav Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, Spisovná čeština a jazyková kultura, 1932, s. 32—84. Srv. též dřívější článek B. Havráňka *Funkce spisovného jazyka*, Sborník přednášek proslovených na prvním sjezdu čsl profesorů filosofie, filologie a historie, 1929, s. 130—138. Doplňky a další literatura jsou v Havráňkových *Studích o spisovném jazyce*, 1963, s. 60—68.

⁷ Tamtéž, s. 50—51.

jednoznačnost) v jazyce vědeckém daná definicí nebo kodifikací. Většina pokračovatelů Havránkových si povšimla rozlišení mezi určitostí a přesností, někteří však přehlédli ztotožnění mezi přesností a jednoznačností.

Automatizace dělí Havránek, jak jsme již viděli výše, na slova-termíny, formule (blíže nevyomezené) a slova-pojmy. Termínu *automatizovaný* používal z pozdějších autorů Vančura (jen pro šablony) a Kopeckij a navazuje na něj Jedlička. Později bylo adjektivum *automatizovaný* nahrazováno adjektivem *ustálený*.

Ve schématu funkční diferenciaci spisovného jazyka sice Havránek výslovně nezahrnuje rozdíl mezi emocionální a intelektuální stránkou jazykových projevů, avšak výše ve své stati⁸ uvádí a vykládá intelektualizaci (racionalizaci) jako první z hlavních typů speciálního využití jazykových prostředků ve spisovném jazyce a v jeho rozličných funkcích. A zdá se, že právě stoupající intelektualizace je kritériem, podle něhož bylo vytvořeno schéma sdělovací funkce spisovného jazyka (komunikativní — prakticky odborné — teoreticky odborné).

Všimněme si, jaké podstatné vlastnosti termínu Havránek zdůrazňuje. Rozlišuje slovo-termín funkčního jazyka pracovního a slovo-pojem funkčního jazyka vědeckého. Význam⁹ slova-termínu považuje za určitý na základě konvence, význam slova-pojmu za přesný neboli jednoznačný. Přesnost slov-pojmů je dána definicí nebo kodifikací. Výraz slovo-pojem byl v pozdějších pracích opuštěn. Posuzováno s odstupem více než třiceti let se zdá, že kodifikace by nemusela být uváděna samostatně vedle definice.

Pokud jde o funkční rozlišení spisovného jazyka, sám autor je označuje pouze za schematický přehled.¹⁰ K prohloubení této diferenciaci podstatně přispěli lingvisté působící na Vysoké škole obchodní a zkoumající jazyk hospodářský.

⁸ Tamtéž, s. 45—52.

⁹ B. Havránek uvádí *poměr lexikálních jednotek k vyjadřovanému*, což je totéž co *význam* v pojetí S Ullmanna. *The principles of semantics*, Second Edition (with additional material) 1959, s. 70, a *signifikativní význam* u Ju. D. Apresjana, *Sovremennye metody izučeniija značenij i nekotoryje problemy strukturnoj lingvistiki*, *Problémy strukturnoj lingvistiki* 1963, s. 106.

¹⁰ B. Havránek, dílo citované v poznámce 6, s. 67.

Zdeněk Vančura¹¹ zkoumá jazyk hospodářský, jež vymezuje jako záměrné využití národního jazyka k účelům hospodářského života,¹² a přináší i důležité závěry terminologické opřené o konkrétní materiál.

Prochází-li Havránkův pracovní a vědecký funkční jazyk horizontálně napříč hospodářským jazykem, pak Vančurov hospodářský jazyk a jiné jazyky, jež autor nazývá odbornými, představují dělení vertikální napříč Havránkovými funkčními jazyky. Obě hlediska mají své oprávnění, doplňují se a tvoří souřadnice speciální funkce jazyka. Havránkovo dělení přihlíží podle našeho názoru k stupni racionalizace neboli intelektualizace. Vančurovo hledisko přihlíží spíše k účelně pojatému tématu.¹³ Obě by bylo možno nazvat hlediskem funkčním, Havránkovo stylistickým (odborným), Vančurovo tematickým (oborovým). Těchto závěrů můžeme použít pro chápání podstaty termínu.

Vertikální oborová diferenciacie Vančurova by mohla být dále tříděna. Hospodářské téma je tvořeno celou řadou odvětví národního hospodářství, např. hornictvím a hutnictvím, průmyslem, zemědělstvím a lesnictvím, obchodem, dopravou apod. Tato odvětví se štěpí na další specializované činnosti a disciplíny. Zkoumání jazyka těchto specializovanějších disciplín je plodné především v rovině lexikální, zejména terminologické. Ostatně Vančura tuto myšlenku implikuje tím, že analyzuje hospodářský jazyk jako celek, doklady však vybírá z účetního názvosloví a účetnických sdělení, jež tvoří malý a jasně oddělený úsek hospodářského jazyka.

Vedle uvedeného pojetí funkční diferenciacie a jejích důsledků vybíráme z průkopnické studie Vančurovy pro své chápání

¹¹ *Hospodářská linguistika*, 1934, 80 s.

¹² Myšlenka funkčních jazyků jako výsledku působení sociálního prostředí (a jím daného tematického podkladu) a účelu, za kterým se mluví, byla u nás formulována L. V. Kopeckým v článcích citovaných Z. Vančurou na str. 48: *Základní rysy moderní linguistiky a školní praxe*, ZÜOŠ 3, 1932, č. 1 (14); *Funkční linguistika a methodika*, Charisteria Guilermo Mathesio quinquagenario... oblata, 1932, s. 141–142. Uplatněním strukturálních a funkčních zásad v teoretické práci hospodářské linguistiky se zabýval (na 3. mezinárodním kongresu linguistů v Římě 1933) Josef Čada. Srv. též T. Krejčí, *Funkční linguistika a naše obchodní školství*, Naše doba 40, 1932–1933, s. 88–94.

¹³ Srv. Z. Vančura, c. d., s. 48–49 a 36.

podstaty termínu ještě tyto momenty: zdůraznění sémantické výjimečnosti termínu;¹⁴ z ní vyplývající pojmání termínu nejen jako slova, ale i jako skupiny slovní;¹⁵ příslušnost termínu do soustavy oborových lexikálních prostředků, jež zahrnuje i vyhovující netermíny.¹⁶ Vančurovo všestranné zařazení problematiky hospodářského jazyka do širších souvislostí a do zahraniční i domácí lingvistické literatury zůstalo v našich terminologicky zaměřených pracích ojedinelé.

První definici termínu v tomto období podal u nás Leontij Kopeckij.¹⁷ To, co Vančura a běžný úzus vůbec nazývá termínem, štěpí Kopeckij na tři pojmy:

a) termín: „Termínem je pro mne takové slovo, které má v odborném jazyku přesný a jednoznačný význam a které, i když se vyskytne v jazyku hovorovém, je počítáno jako slovo náležející k některé odborné oblasti, např. slovo *volt*, *turbína*, *devisa*, *faktura*, *objednávka* ap.“ Za nejdůležitější pro své chápání termínu považuje Kopeckij po stránce sémantické jeho jednoznačnost a přesnost, po strukturální stránce pak omezení užívání termínu na oblast odborných jazyků;

b) automatizované slovo: „Automatizovaným slovem v lexiku odborného jazyka rozumím slovo, které sice svou funkcí je podobné termínu, ale na rozdíl od něho existuje s jiným významem nebo s významovým ujasněním méně přesným také v jazyku obecném, po případě v jiných funkčních jazycích.“ Kopeckého termíny a automatizovaná slova tedy společně představují dnešní termíny jednoslovné. Z hlediska lexikální soustavy pracovního a vědeckého jazyka není toto rozlišení do té míry podstatné, aby nás opravňovalo k odlišení automatizovaných slov od termínů v užším slova smyslu. Obojí bychom mohli považovat za termíny, a kde by to bylo třeba, mohli bychom Kopeckého termíny vyčlenit jako oborové *termini tantum*;

c) automatizovaná skupina slov: „Automatizovanou skupinu slov vykládám tak, že se jen formálně skládá z několika slov, kdežto sémanticky je to jednotka.“ Hlavní nedostatek Kopeck-

¹⁴ Tamtéž, kap. VIII.

¹⁵ Tamtéž, s. 23.

¹⁶ Tamtéž, s. 36, 48—49, 62—64.

¹⁷ O lexikálním plánu hospodářského jazyka, SaS 1, 1935, s. 120—122.

kého pojetí je v tom, že přesouvá problematiku z oblasti termínu do oblasti automatizované skupiny slov. Tam se mu totiž nerozlišeně objevuje terminologie (*běžný účet*) nejen vedle terminologické frazeologie (*účtovatí ve prospěch, vyrovnati účet*), ale i vedle oborových sice ustálených, ale jen slabě terminologických nebo neterminologických sousloví (*plané směnkářeni*).

Nepočítáme-li užitečné vyčlenění termínů tantum (v našem označení), zůstává hlavní zásluhou Kopeckého jeho pojetí tematického podkladu v dřívější práci z r. 1932, na niž navázal Vančura (viz pozn. 12).

Z Kopeckého rozlišení a z vlastní dřívější studie vyšel B. H a v r á n e k.¹⁸ Podává toto rozdělení: a) termíny v užším smyslu slova: „jednoznačná slova, kterých se užívá v jediném oboru a která v základě podržují svůj odborný význam, i vyskytnou-li se v řeči o oboru jiném nebo v běžném jazyce“; b) automatizovaná slova a sousloví: „slova mající určitý ustálený význam v jednom oboru, ale význam jiný v oboru jiném, nebo v běžném jazyce sdělovacím“. Dále věnuje autor pozornost i původu odborných výrazů, jejich nosnosti, ustálenosti a účelnosti.

Nově se v definici objevuje slovo *obor*.¹⁹ V tom je možno vidět vliv studií zabývajících se prostředky hospodářského jazyka. *Automatizované sousloví* nahradilo Kopeckého *automatizovanou skupinu slov* bez významové změny.

V práci Ladislava C e j p a²⁰ se našeho předmětu týká rozlišení slovníku reálného a potenciálního.²¹ Tím šel Cejp částečně ve stopách výkladu Vančurova.²² Cejpova formulace se však buď nesnaží o stanovení rozdílu mezi oborovými termíny a neterminy, nebo za termíny považuje všechna autosémantická slova oborová (nomen, adjectivum a verbum). Dělení na reálný

¹⁸ *Ottův slovník naučný nové doby*, Dodatky k velkému OSN, díl VI. sv. 2, s. 1074—1078; heslo *Terminologie* od B. H a v r á n k a.

¹⁹ Je zajímavé, že ještě ve studii z r. 1932 použil autor na s. 74 staršího označení *odbor*.

²⁰ Ladislav C e j p, *Strukturální rysy anglické obchodní korespondence*, 1947, 110 s.

²¹ Tamtéž, s. 55 a 64.

²² Z. V a n č u r a, c. d., s. 35—36.

a potenciální slovník je ozvěnou Vančurova dělení na prvky konstantní a potenciální.²³ Toto dělení upravoval již Kopeckij.²⁴ Vzhledem k tomu, že ani Kopeckého dělení na složky konstantní a potenciální, ani Cejpovo dělení na slovník reálný a potenciální není plně objasněno, není možno stanovit jejich vzájemný vztah. Cejp ostatně své dělení provedl bez posouzení dělení Kopeckého. I když nenacházíme u Cejpa odpověď na to, co je to termín, jsou dvě kapitoly jeho práce cenné pro hlubší pohled na utváření termínů a klasifikaci šablon.²⁵ Tyto otázky se však k našemu tématu bezprostředně nevztahují.

V r. 1949 L. Cejp ke svému dělení lexika na reálný slovník (termíny) a potenciální slovník připojil ještě dělení termínů na kontextové (*concern, operation, factor*) a samostatné (*auctioneer, payee, bill of exchange*).²⁶

Velmi známá je definice termínu, jak ji podává Alois Jedlička.²⁷ Jedlička vychází z Kopeckého úpravy Vančurova pojetí konstantních složek odborného jazyka a z Havránkova stylického přístupu k terminologii,²⁸ uvádí Kopeckého dělení konstantních slovních jednotek vědeckého jazyka na termíny, automatizovaná slova a automatizované skupiny, jež v souladu s Havránkem (1943) nazývá automatizovaná sousloví. Po tomto úvodu přistupuje autor k definici:

„Prvky všech těchto tří skupin budeme nazývat termíny, jejich soubor terminologií. Termín v tomto širším, ale běžném pojetí je lexikálně sémantická jednotka odborné funkce spisovného jazyka, která má přesný význam, daný v odborné oblasti definicí, konvencí nebo kodifikací.“²⁹ Dále autor v souladu s Mathesiusovým dělením pojmenování dělí termíny na popisné a značkové.

²³ Tamtéž s. 73.

²⁴ L. Kopeckij, c. d., s. 120.

²⁵ Máme na mysli kapitoly *Slovník anglické obchodní korespondence a šablony* s. 43–66.

²⁶ Ladislav Cejp, *Úvod do hospodářské angličtiny*, 1949, s. 98.

²⁷ Alois Jedlička, *Josef Jungmann a obrozená terminologie literárně vědná a linguistická*, 1948 (1949) Z hlediska terminologické teorie je zde nejdůležitější kapitola *Termín, terminologie*, s. 30–33.

²⁸ Na str. 30 nacházíme formulaci: „Termíny jsou jisté slovní výrazové prostředky spisovného jazyka v jeho funkci odborné.“

²⁹ Tamtéž, s. 31.

U Jedličky se v definici nově objevuje označení *lexikálně sémantická jednotka*. Autor podává definici, jež umožňuje — v souladu např. s prací Vančurovou — řadit Kopeckého termíny, automatizovaná slova a automatizované skupiny slov pod jeden širší pojem *termín*. Odbornou funkci spisovného jazyka chápe autor ve smyslu Havránkově (jazyk pracovní a vědecký). Místo Havránkova *oboru* (1943) užívá Kopeckého spojení *odborná oblast*. Jedličkova definice je tedy cenným shrnutím výsledků předchozích badatelů. Jeho přínos vidíme v tom, že proti Kopeckému zavedl širší pojetí termínu, jež je dodnes běžné. Z definice Jedličkovy vychází např. definice *Příručního slovníku jazyka českého*.³⁰

Ve svých skriptech *Zásoba slovní a význam slov* uvádí Vladimír Šmilauer tento výklad termínů: „Typickými slovy intelektuálními jsou odborné názvy, termíny. Vyjadřují čistý pojem; jejich význam (obsah i rozsah) je přesně vymezen a lze jej definovat, tj. nenabývají svého významu až z kontextu (proto *Příruční slovník* u odborných názvů podává jen definice, nikoliv doklady). V podstatě nemají prvků citových. Dělí se na: a) vlastní termíny, slova užívaná jenom jako odborná (*obrostek, melofobie*); b) ustálená slova n. sousloví, tj. slova nebo sousloví běžného jazyka, která však v jistém oboru dostala přesný význam (*dosazovati* — matematicky; *másečný strom* — bot. *Bassia Parkii*).“³¹

Šmilaureovo pojetí je v souladu s Havránkovou úpravou (1943) Kopeckého dělení z r. 1935, nadřazuje však termín v širším smyslu v souladu s Jedličkou. Sémantická část definice je proti našim dřívějším autorům nově pojata. Od příspěvku Vančurova³² nezmiňoval se nikdo z definujících o tom, co míní významem termínu. Termín jako pojmenování pojmu definoval v r. 1939 sovětský lingvista G. O. Vinokur.³³ U Šmilauera se opět objevuje intelektuálnost (racionalizace, nedostatek citovosti), na niž upozorňoval Havránek.

³⁰ *Příruční slovník jazyka českého*, VI. díl, s. v. „termín“, 4. Kombinaci definice Jedličkovy, Sochorovy a Horeckého představuje definice Oldřicha Mana v práci *Charakteristika ruské terminologie*, 1964, s. 6.

³¹ Vladimír Šmilauer, *Zásoba slovní a význam slov*, 1951, s. 6.

³² Z Vančura, c. d., VIII kap.

³³ G. O. Vinokur, *O někotorych jav'lenijach slovoobrazovarija v ruskoj techničeskoj terminologii*, Trudy Moskovskogo instituta istorii, filologii i literatury, tom V, 1939, s. 3–54.

Publikace Karla Sochora³⁴ obsahuje tyto definice termínu: „Termín... jako každé jiné slovo je jednorokou slovní zásobou, tzv. lexikální jednotkou, a jeho úkolem je pojmenovat pojmy vlastní určitému oboru ať již vědeckému nebo praktickému. Je to základní stavební materiál odborného vyjadřování a vyniká významovou určitostí, přesností a jednoznačností. Tím se právě liší od slov ostatních.“ Dále: „Termín je tedy pojmenování, které odborník potřebuje navíc ve srovnání s běžně užívanou slovní zásobou. V odborném textu termín tvoří stálý prvek. Je to konstantní lexikální jednotka...“ A konečně: „Posuzujeme-li odborný název po stránce významové platnosti, vidíme, že je přesným jazykovým vyjádřením pojmu, který patří do systému daného oboru.“

Sochor v této práci výslovně nepoužívá Jedličkova termínu *lexikálně sémantická jednotka*; jako příklady termínu však uvádí také spojení: *osvětlovací tělesa, krmivová základna, drnopodzolová p da, náhlá příhoda břišní, katar průdušek, gramatické synonymita*. To znamená, že lexikální jednotku pojímá jako synonymum lexikálně sémantické jednotky. Sochor chápe jako úkol termínu pojmenovat pojmy, což je v souladu s definicí Šmilauerovou (a tedy Vinokurovou) i s pracemi pozdějších sovětských terminologů, zejména A. M. Terpigoreva.³⁵ V definici je již též patrný vliv referátu Karla Horálka.³⁶ Sochorova formulace odboru, ať již vědeckém nebo praktickém, je zřejmě převzata z Havránkovy definice terminologie.³⁷ Rozlišování významové přesnosti a jednoznačnosti je sice v rozporu s původním pojetím Havránkovým, není však vyloučeno, ačkoliv o tom nenacházím zmínku, že Sochor má na mysli pojetí Vančurovo. Vančurovo rozlišení mezi přesným a jednoznačným totiž vystihuje oba požadavky, jež později zdůrazňuje Terpigorev: odstranění mnohoznačnosti a synonymie.

³⁴ Příručka o českém odborném názvosloví, Praha 1955, s. 8–10.

³⁵ A. M. Terpigorev. *Rukovodstvo po razrabotke i uporjatočeniju naučno-techničeskoj terminologii*, Moskva, 1952, 56 s. Srv. též stať citovanou Horeckým a zde níže.

³⁶ Karel Horálek, *K teorii pojmenování*, Lexikografický sborník, Materiály z I. celoštátnej konferencie čs. lexikografov v Bratislave, 1953, s. 9–19, z diskuse: s. 19–23.

³⁷ Místo citované v poznámce 18: „Terminologie neboli odborné názvosloví je soubor odborných výrazů, užívaných v jednotlivých oborech vědeckých nebo praktických.“

Zajímavá je formulace, že „termín je ... pojmenování, které odborník potřebuje pro svůj obor navíc ve srovnání s běžně užívanou slovní zásobou“. Nedostatkem této definice je, že by mimo terminologii zůstaly výrazy typu: *půda, voda, oblak, list, výkon*. Hovoří-li Sochor o konstantní lexikální jednotce, vychází z pojetí Kopeckého a Vančurova. Sochor též přijímá Terpigorevovo pojetí vztahu mezi terminologií a pojmoslovnou soustavou oboru.

Ján Horecký ve své práci z r. 1956 stručně shrnul naši literaturu týkající se definice termínu v letech 1932—1955.³⁸ Horeckého definice termínu zní: „... termín je pomenovanie pojmu v sústave daného vedného alebo výrobného odboru.“ Horecký upozorňuje, že termín *pomenovanie* přejímá podle článku Horálkova citovaného výše a že tento termín zavádí do definice A. M. Terpigoreva.³⁹

Horeckého pojetí vychází ze znalosti týchž prací, z nichž čerpal Sochor, avšak jeho přístup k problému je u nás nový a propracovaný. Předností přístupu Horeckého je podle mého názoru zdařilé úsilí o ústrojně doplnění lingvistického hlediska hlediskem nelingvistických odborníků.

Josef Filipec se zabýval termínem na několika místech své práce.⁴⁰ Popis specifických rysů termínů organicky a soustavně začleňuje na příslušná místa svého širšího výkladu. Svůj materiál pro závěry stylistické a lexikologické získává především studiem speciální publikace o účetní evidenci. Ve srovnání s myšlenkami uvedenými výše v tomto článku zdůraznil Filipec nově tyto myšlenky:

³⁸ Ján Horecký, *Základy slovenskej terminologie*, Bratislava 1956, literatura o definici termínu s. 35—37; vlastní definice s. 43.

³⁹ A. M. Terpigorev, *Ob uporjadočenii techniĉeskoj terminologii*, *Voprosy jazykoznanija* 1953, č. 1, 71—76 (český překlad: *Sovětská věda — jazykověda III*, 1953, 454—459; slovenský výťah: *Slovenské odborné názvoslovie* 2 (1953), 225—227.

⁴⁰ Josef Filipec, *Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie* (Příspěvek k poznání systému v slovní zásobě), 1961, *Studie a práce lingvistické V*, 386 s. V dokladové části vyčleňuje autor zvláštní kapitolu terminologickým synonymům, s. 266—277. Tam mimo jiné přehledně rozebírá vztah mezi termíny a běžnými lexikálními jednotkami, s. 267—268. Filipec se terminologií zabýval i jinde a dříve, např. ve studii *Rozbor odborného stylu a jeho vnitřní diference*, SaS 16, 1955, s. 37—52.

a) Termíny tvoří základní tematické pilíře odborného projevu.⁴¹

b) Termíny mají také funkci poznávací.⁴²

Karel Hausenblas⁴³ uvádí definici, v níž mu jde o uvedení rysů nutných pro odlišení termínů od netermínů: „Termín je pojmenování, resp. pojmenovací jednotka, která má vzhledem k sdělovacím potřebám odborné oblasti, v níž se jí užívá, specificky vymezený význam.“ V definici Hausenblasově se přejímá Horálkovo pojetí pojmenovací jednotky. Definice je plně v duchu Havránkova výkladu z r. 1932 i definice terminologie z r. 1943. Jen pro *význam určitý a jednoznačný (přesný)* je užito nadřazeného zřejmě termínu *specificky vymezený význam*.

V dalším výkladu⁴⁴ Hausenblas naznačuje, kterým směrem by bylo potřeba definici precizovat. Vytyčuje šest bodů, jež jsou při vymezení *termínu* nejasné. Jeho výčet i podaná interpretace jsou velmi cenné. Všimněme si proto uvedených bodů:

a) K prvnímu a nejdůležitějšímu bodu Hausenblasovu, k stupni terminologizovanosti (dále: terminologičnosti), se vrátím, až uvedu poznámky k bodům dalším.

b) Příslušnost termínu k slovním druhům: Odpověď na otázku, které slovní druhy mohou být termínem, považují za rozhodující spíše pro klasifikaci než definici termínů. Neměli bychom snad začínat předpokladem, že některé slovní druhy termínem být nemohou, i když je pravděpodobné, že termínem nebude citoslovce, zájmeno, předložka ani spojka. Některé předložky a spojky odborného sdělení mají však v určitých spojeních nepochybně význam specificky vymezený, např. ve výrazech jako: centimetr za sekundu; pět *na* druhou; pé *nebo* kvé; *jestliže* pé, *pak* kvé. Které z nich budeme považovat za formální složky víceslovných termínů a které za složky odborných šablon, to ukáže teprve podrobnější studium rozsáhlejšího materiálu. V současné době, myslím, nemůžeme zásadně vyloučit možnost existence termínů sysémantických.

⁴¹ C. d., s. 54. Filípec navazuje na opomíjenou pasáž Havránkovu, 1932, s. 70.

⁴² C. d., s. 43.

⁴³ Karel Hausenblas, *K specifickým rysům odborné terminologie*, Problémy marxistické jazykovědy, 1962, s. 248–262, diskuse s. 279, 281. Definice *termínu* s. 248.

⁴⁴ Tamtéž, s. 249–251.

c) Implicitní a explicitní podoba termínu: Domnívám se, že základní je explicitní podoba termínu. Je úkolem syntakticky sémantického rozboru, aby inventarizoval implicitní podoby termínů, přiřadil je k příslušným termínům explicitním a rozhodl, zda budeme danou implicitní podobu považovat za kontextové synonymum explicitního termínu, nebo za kontextovou substituci termínu druhového termínem rodovým atp.

d) Termíny škol, směrů, pracovních skupin, význačných i méně význačných jedinců: Ohled na tyto termíny nás opět vede k prohloubení klasifikace termínů podle stupně rozšíření mezi oborovými pracovníky, neobsahuje však, domnívám se, žádný moment podstatný pro definici termínu. Individuální a málo rozšířený termín, jenž pojmenovává pojem ustálený, můžeme považovat za termín synonymní termínu ustálenému. Individuální a málo rozšířený termín, jenž pojmenovává pojem individuální a málo rozšířený, zůstává sice termínem, má však malou frekvenci v oborových sděleních, což má důsledek pro jeho komunikativní, didaktickou a lexikografickou hodnotu.

e) Spisovnost termínů: Pokud jde o postoj k výrazům nespisovným, nebrání snad nic tomu, abychom nespisovně pojmenovací jednotky se specificky vymezeným významem považovali za nespisovná (profesionální, dialektová, slangová ap.) heteronyma termínů spisovných, pokud příslušné spisovně termíny existují.

f) Slovní a neslovní výrazy: Hausenblas soudí, že slovní termíny s neslovními výrazy (zkratkami, značkami a jinými grafickými symboly) užívanými v odborném textu v přesně vymezeném významu vytvářejí společně širší skupinu výrazů s platností terminologickou. Myslím, že zkratky (např. M. P. P., *empépé*, matice podmíněných pravděpodobností), značky (např. pH, *péhá*; π , *pí*) ani mnoho jiných grafických symbolů (např. +, *plus*; <, *je menší než*) nemůžeme označit za neslovní jen proto, že nemají obvyklou grafickou podobu. Většině grafických symbolů odborného textu odpovídá v mluveném projevu slovní vyjádření, jež zasluhuje stejnou pozornost terminologovu jako vyjádření grafické. Mám za to, že z mluvené podoby uvedených výrazů zřetelněji vyplývá, že jde o výrazy slovní, a zbývá rozhodnout, zda slova, jež je tvoří, jsou termíny či ne. Z uvedených výrazů považuji za zřejmé termíny výrazy *empépé*, *péhá*, *pí* (ve významu *Ludolfovo číslo*), a to v jejich grafické i mluvené podobě. Tím se nijak nezmenšuje důležitost grafické podoby termínů v odborném textu. Také

se tím nevyklučuje existence skutečně neslovních grafických prostředků v tabulkách, grafech ap.

Přistupujeme nyní k bodu a), jehož zdůraznění a rozpracování je z hlediska definice termínu hlavním přínosem Hausenblasovým. Studium odborných textů z hlediska terminologického přivedlo Hausenblase k zjištění, že terminologičnost pojmenovacích jednotek má různé stupně. Rozlišení termínů a netermínů v textu považuje Hausenblas sice za zásadní, ale často za příliš hrubé. Mezi oběma krajními případy je ještě mezistupeň, pojmenování terminologizovaná slaběji, pro něž Hausenblas později na jiném místě užil označení *polotermíny*.⁴⁵ Spojením stylistické a sémantické analýzy textů dospěl Hausenblas k rozlišení těchto stupňů významově vymezeného začlenění termínu do textu: a) termín je definován, b) význam termínu je vysvětlen souvislým výkladem v delším textu, c) význam termínu je naznačen příkladem, d) termín je „opřen“ o termín jiný (mezinárodní o národní a naopak, méně běžný o běžnější, o synonymum) ap. Uvedený výklad Hausenblasův je, domnívám se, ve spojitosti s jeho závěry týkajícími se stupně terminologičnosti odborných pojmenování. Hausenblas tu zřejmě navazuje na dlouho opuštěné Havránkovo zdůraznění definovanosti a pravděpodobně byl ovlivněn i Mazurovou definicí termínu: „Nazwa techniczna wymagająca definicji jest terminem technicznym.“⁴⁶ Hausenblasovy stupně významově vymezeného začlenění termínu do textu odpovídají i stupňům oborové definovanosti termínů. Tak stupeň a) odpovídá běžným definicím, stupeň b) některým jiným prostředkům objasňování pojmů a určení významu výrazů, stupeň c) definicím příkladem (uvedení příkladu), stupeň d) zejména tzv. definicím verbálním (překladovým).⁴⁷

Zdůrazněním stupně terminologičnosti na jedné a stupně definovanosti na druhé straně upozornil Hausenblas na aspekt podstatný pro uspokojivou definici termínu.

⁴⁵ Karel Hausenblas, *Termíny a odborný text*, ČSTČ 2, 1963, s. 11.

⁴⁶ Marian Mazur, *Terminologia techniczna*, Warszawa 1961, s. 10.

⁴⁷ Z naší literatury informující o výsledcích moderní nauky o definování odkazujeme na tyto práce: Otakar Zich a kol., *Moderní logika*, 1958; Pavel Materna, *Zu einigen Fragen der modernen Definitionslehre*, 1959; Vojtech Filkorn, *Úvod do metodológie vied*, 1961; Karel Berka a Miroslav Mleziva, *Co je logika*, 1962; Ota Weinberger a Otakar Zich, *Logika*, Učebnice pro právníky, 1964.

Sémantickému aspektu terminologie věnovala pozornost Viera Budovičová.⁴⁸ Autorka dělí terminologii na terminologii lidovou, terminologii řemeslnickou, terminologii moderních výrobních i technických úseků a terminologii vědních oborů. Definice termínu v nejširším smyslu je zřejmě míněna jako definice všech těchto čtyř vrstev termínů: „Zo sémantického hľadiska môžeme všetky lexikálne elementy s pomenovacou funkciou (názvy konkrétnych predmetov, vlastností, dejov, činností, ako napr. *stól, červený, cestovať, umývať sa* a pod.) považovať za termíny v najširšom zmysle.“

Toto pojetí je opačným extrémem někdějšiho úzkého pojetí Kopeckého. Termínem by podle této definice snad měla být každá neexpresivní pojmenovací jednotka (v Horálkově významu). To by ukazovalo na podobný vývoj, jakým kdysi prošel latinský název *terminus*, jenž od významu *definice, omezení slova* dospěl přes *jakékoli slovo užitě v určitém nebo omezeném smyslu* až k synonymitě se slovy *dictio, locutio, nomen*. Při takto širokém vymezení názvu *termín* by bylo snad zbytečné vůbec tento název zavádět a bylo by možné vystačit s názvem: *neexpresivní pojmenování (pojmenovací jednotka)*.

K tomu je třeba dodat, že citovaná definice Budovičové je pouhým úvodem k vlastnímu jádru stati, jež tvoří rozbor termínů vědeckých. Její definice zní: „Termíny (máme neustále na mysli vědecké termíny) sú pomenovaniami vědeckých pojmov, ktoré sa vypracovali vo vede.“⁴⁹ Dále v práci autorka cituje známou Horeckého definici, již je její definice velmi blízko.

Základní sémantickou vlastností odborného vědeckého termínu je podle autorky významová přesnost a jednoznačnost.⁵⁰ S významovou přesností (jednoznačností) uvádí autorka do souvislosti osm základních protikladů mezi vědeckými termíny a neterminologickými jednotkami slovní zásoby. Jde převážně o postulované tendence vědeckých termínů, ne o výčet skutečných vlastností, bez nichž se slovo vědeckým termínem stát nemůže. Pro definici termínu považují za důležité první dva body: a) termín má význam poznávací (pojmový, výlučně nočníální); b) termín má přesně ustálený a definovaný význam.

⁴⁸ Viera Budovičová, *Sémantické princípy odbornej terminológie*, ČSTČ 2, 1963, s. 193–213. Definice termínu v nejširším smyslu je na s. 199.

⁴⁹ Tamtéž, s. 203.

⁵⁰ Tamtéž, s. 205.

Přítom se domnívám, že oba body by bylo možno spojit: pojmový, (vědecky) poznávací a definovaný význam jsou si velmi blízko, nejde-li dokonce o totéž z různého osvětlení.

Zůstává v platnosti někdejší upozornění Horeckého, že při zkoumání termínu nelze obejít stránku slovotvornou a sémantickou.⁵¹ K tomuto druhému úkolu stať Budovičové cenně přispívá.

Jaroslav Machač píše k našemu tématu toto: „Při definování termínu lze se shodnout na dvou podstatných rysech, které jej jako pojmenovací jednotku odlišují od ostatních (neterminologických) pojmenovacích jednotek, v ostatní slovní zásoby vůbec. Je to především specificky vymezený význam a specifická funkce v dorozumívacím styku s omezením na příslušný obor vědecký nebo praktický. Vše ostatní, co se odborným termínům připisuje, lze považovat za vlastnosti více nebo méně závažné a typické jen za určitých okolností...“⁵² Machačova formulace je stručným zhodnocením předchozích definic. K podobnému závěru jsem dospěl nezávisle na Machačovi touto formulací: „Domníváme se, že základní známé a nesporné skutečnosti týkající se termínů jsou tyto: Termíny pojmenovávají odborné pojmy a fungují v odborných sděleních.“⁵³ Vývody Machačovy potvrzují i můj závěr, že v terminologické práci se nevhodně směšuje termín (považovaný za) ideální a termín skutečný.

Zásady koordinácie českej a slovenskej terminológie,⁵⁴ pro diskutované na zasedání Československé ústřední terminologické komise,⁵⁵ obsahují tuto definici termínu: „Termín (název) je pomenovanie pojmu vymedzeného definíciou a miestom v systéme pojmov daného vedného odboru.“⁵⁶ Tato definice vychází z definice Horeckého, kterou doplňuje požadavkem,

⁵¹ Ján Horecký, c. d., s. 35.

⁵² Jaroslav Machač, *Odborná terminologie ve výkladovém slovníku ČSTČ 3*, 1964, s. 66.

⁵³ Rostislav Kocourek, *Anglická zemědělská terminologie*, rukopis, 1963, 1. část, s. 32.

⁵⁴ ČSTČ 3, 1964, s. 129–143. Definice termínu na s. 134.

⁵⁵ Srv. zprávu Jána Horeckého, ČSTČ 3, 1964, s. 192.

⁵⁶ Definice byla otištěna v době, kdy studie *Termín a jeho definice* byla připravena pro tisk. Vzhledem k závažnosti definice zahrnujeme ji do chronologického přehledu přesto, že v následujících kapitolách nebylo již možno k ní jmenovitě přihlížet.

aby pojem byl vymezen definicí, a zužuje vypuštěním zmínky o oborech výrobních. Zavedení požadavku definovanosti je v novější literatuře v souladu s definicí Mazurovou a se závěry Hausenblasovými, o nichž jsme pojednali výše.

Definice ČSÚTK svým obsahem plně odpovídá závěrům této studie. Byla formulována pro potřebu širokého okruhu pracovníků v terminologii. Pro náš účel by ji bylo možno takto zestručnit: „Termín je slovo alebo spojenie slov označujúce pojem vymedzený definíciou.“

2. Poznámky k definicím. — Všimněme si nyní výsledků chronologického zkoumání. Nepřekvapí nás, že jsme našli ne jednu, nýbrž několik definic. Jednak mají zkoumané věci, a tedy i termíny mnoho stránek, jež se různým badatelům jeví různě důležité podle toho, odkud se k věci přibližují.⁵⁷ Za druhé autoři stanovili rozsah termínu různě podle toho, jakému cíli má pojem sloužit.⁵⁸ A konečně jedni badatelé mohou vyjádřit totéž jiným způsobem než druzí.

Ptejme se nejprve na to, pod jaký rodový pojem je termín řazen. Utrídíme-li uvedené definice, vidíme, že se uvažovalo v podstatě o třech možnostech: a) Termín je jedno slovo (Kopeckij). b) Termín je buď jedno slovo nebo ustálené, významem sjednocené sousloví (většina autorů). c) Termín může být i neslovní (otázku nadhodil např. Hausenblas). Pojetí ad a) nevyhovuje sémantické podstatě termínu, což si uvědomoval sám autor a hovořil o svých termínech, automatizovaných slovech a některých automatizovaných skupinách slov jako o sémantických jednotkách. V rozboru definice Hausenblasovy jsem navrhl řešit bod c) tak, že za termíny budeme považovat výrazy slovní v širším smyslu. Vyloučením bodu a) a c) dospíváme k závěru, že za rodový pojem pro termín některého národního jazyka je vhodné považovat slovo nebo sousloví.

Jaké jsou rozlišující druhové vlastnosti tohoto slova nebo sousloví, to je druhá otázka, kterou si při rozboru uvedených definic klademe. Nechceme-li pojem, jemuž přiřadíme název *termín*, definovat zcela bez přihlížení k cenným pracím předchozím, musíme definici vybudovat na základě souhlasných myšlenek autorů. Tímto základem je sémantická a

⁵⁷ Srv. Pavel Materna, c. d., s. 15.

⁵⁸ Srv. O. Weinberger a O. Zich, c. d., s. 129.

funkční specifičnost termínu, o jejíž důležitosti nacházíme u autorů téměř všeobecnou shodu.

Sémantická specifičnost byla formulována zhruba takto: termín je určitý nebo přesný (Havránek); přesný (můžeme věc pojmenovat jen tak, a ne jinak) a jednoznačný (míníme jen jednu věc), význam termínu je dán nejen myšlenkovým obsahem, nýbrž i označovanou věcí (Vančura); termín je pojmenování pojmu (Šmilauer, Sochor, Horecký, Budovičová); termín má specificky vymezený význam (Hausenblas, Machač).

Vidíme, že ze sémantického hlediska si většina autorů všímá představ, jež termín pojmenovává; jediné v práci Vančurové je výslovně zdůrazněn i ohled na označovanou věc. Představa tohoto druhu je u autorů pojmenována jako pojem. Poučení různými definicemi pojmu⁵⁹ pokusíme se vymežit pojem tak, aby vyhovoval konkrétním potřebám terminologické práce. Pojem (běžný i vědecký) je nám racionální odraz, představa

⁵⁹ V SSSČ je *pojem* definován jako „obecná představa (o osobě, předmětu, ději ap.), jejíž obsah je určen souhrnem podstatných vlastností (osoby, předmětu, děje ap.)“ ČSÚTK, ČSTČ 3, 1964, s. 134, definuje *pojem* jako „zovšeobecnený odraz tých stránok predmetu, ktoré sú pre ľudské poznanie podstatné“. *Terminológia terminológie*, SON 6, 1958, s. 6, definuje *pojem* jako „najvyšší podnet ľudského mozgu, zovšeobecnene zachycujúci spoločné prvky objektívnej skutočnosti, vecí a vzťahy medzi nimi.“ V. T. Pavlov, *Otnošenija meždu ponjatijami*, 1961, s. 6, prijímá vymezení pojmu jako „logické formy, v níž se odráží podstata předmětů a jejich nezbytné, podstatné spojitosti (*svjazi*) a vzťahy. Obsahem i formou pojem vždy odpovídá na otázku: Co je to?“ D. P. Gorskij, *Voprosy abstrakcii i obrazovanije ponjatij*, 1961, s. 99, definuje *pojem* jako představu (*mysl'*), v níž se odráží rozlišující specifické vlastnosti předmětů skutečnosti a vzťahy mezi nimi.“ V. Filkorn k této otázce píše: „Ak sa teda pojem definuje ako odraz podstaty alebo podstatných stránok predmetu a ak k podstate prenikáme až postupne, tak ľahko zistíme, že pojem je poznaťtok, ktorý sa postupne tvorí na základe iných poznatkov“ (c. d., 46) A na s. 16: „Vedecký pojem je dynamický útvar, dynamický priesečník ľudskej činnosti, smerujúcej k určitému predmetu.“ A. Schaff (*Úvod do sémantiky*, 1963, s. 245–246) upozorňuje, že pojmy musíme hľadať v oblasti rozumového odrazu objektívnej skutočnosti nerozlučne spätého se slovním znakom; rozlišuje běžný a vědecký pojem.

„věci“.⁶⁰ Postižitelným vyjádřením nějakého termínem pojmenovaného pojmu je nám racionální slovní formulace odpovědi na otázku: Co je ta věc, již zkoumaný termín označuje? Je-li tato slovní formulace nelaická, platná mezi odborníky, tj. jestliže odráží ty stránky předmětu, které jsou pro lidské poznání podstatné, nazýváme ji definicí.

Při stanovení sémantické specifičnosti termínů jde autorům o stanovení stupně terminologičnosti od termínu v nejširším smyslu u Budovičové, přes termíny určité podle Havránka, až po termíny přesné. Určitost a přesnost společně tvoří Hausenblasovu specifickou vymezenost významu termínu. Určitost, přesnost významu termínu spočívá v určitosti, přesnosti pojmu, jenž je odrazem nějaké věci a ježž termín pojmenovává. Vztah mezi termínem a pojmem (tj. racionálním, nelaickým signifikátem) je v literatuře nazýván signifikativním významem⁶¹ slova (termínu). Pro stanovení sémantické specifičnosti termínu je tedy podstatné stanovení povahy signifikativního významu termínu.

Toto je klíčová otázka, již především musíme v dalším oddíle vysvětlit a zahrnout do definice. A naše definice bude dána cílem, ježž sledujeme. Jde nám o definici sémanticky nejdůležitějších odborných slov a sousloví, pro něž v souhlase s autory rezervujeme název *termín*. Žádáme, aby definice termínu ukázala cestu jednak k odlišení termínů od ostatních slov a sousloví, jednak k jejich rozpoznání v odborném textu. To je důležitý předpoklad terminologické práce. Bez jeho splnění nebudeme schopni provést inventarizaci termínů, a tedy izolovat předmět terminologického zkoumání.

V terminologické teorii se často odlišuje pojem běžný a vědecký, termín pracovní a vědecký. Důraz je přirozeně na termínech a pojmech vědeckých. Vyhýbáme se vymezení termínu jako pojmenování vědeckého pojmu. Tím bychom totiž jen přenesli problém z pojmu *termín* na pojem *věda, vědecký*. Naše definice by nebyla jasná bez obtížného vymezení pojmu *věda*.

⁶⁰ *Věc* chápeme v definici obsažené v seznamu *Terminológia terminologie*, SON 6, 1958, s. 6, tj. jako „jav vonkajšieho alebo vnútorného sveta pomenovaný slovami“. *Věc* zřejmě odpovídá *jednotlivému předmětu* Friedricha Langa (srv. *O některých otázkách názvosloví*, ČSTČ 2, 1963, s. 150). Srv. též Meringerovy *Sachen* v definici citované Z. Vančurov, c. d., s. 11, pozn. 19.

⁶¹ Srv. Ju. D. Apresjan, c. d., s. 106.

Je samozřejmé, že většina termínů vědeckých disciplín pojmenovává pojmy přesné. Avšak i mnohé tzv. termíny pracovní mohou mít vysoký stupeň terminologičnosti, mohou být stejně přesné jako termíny vědecké (např. ty normalizované názvy zboží, nástrojů, náradí, vozidel, výrobků, obalů, kancelářských a jiných potřeb ap., jichž se skutečně užívá v pracovním procesu). Podle našeho názoru není nutné oddělovat od sebe přesné termíny vědeckých disciplín a přesné termíny pracovní. Naše definice se pokusí ukázat cestu k rozlišení termínů přesných od nepřesných. Pro tyto druhé předběžně navrhuje označení *quasitermíny* a ponecháváme je jiným studiím.

Všimněme si nyní druhé stránky termínu, jež je všemi autorů uznávána, totiž jeho *funkce*: odborná funkce (Havránek); termín jako prostředek účelného dorozumívání nějaké skupiny lidí o nějakém tématu (Vančura, Kopeckij); příslušnost termínu k jednomu oboru (Havránek); termín jako výraz intelektuální (Šmilauer); poznávací funkce termínu (Filipec); pojmenovací funkce termínu (Budovičová); specifčnost funkce termínu v oborovém dorozumívacím styku (Machač).

Dříve nežli přistoupíme k provizornímu utřídění uvedených myšlenek, chceme upozornit, že je mimo naši možnost podat hluboký výklad těchto otázek. Mísí se zde problémy z oblasti mnoha vědních disciplín. Trvaleji uspokojivou odpověď by mohl dát jen výzkum těchto otázek příslušnými vědami, ovšem výzkum zaměřený právě na potřeby terminologické teorie. Proto je naší snahou podat jen prozatímní utřídění myšlenek, jež se k tomuto tématu v terminologických statích objevily. Ať jakkoli nepřesné a schematické z hlediska ostatních zúčastněných věd, mohlo by snad takovéto utřídění posloužit jako prozatímní vodítko terminologické práce, pokud se neobejde utřídění přiměřenější.

Všimneme-li si myšlenek uvedených jednotlivými autory v souvislosti s funkcí termínu, vidíme, že se v nich objevují tyto hlavní prvky: lidé (skupina odborníků s určitým cílem), věci (tematický podklad), znaky (termíny). K těmto prvkům musíme podle našeho názoru doplnit prvek, o němž autoři pojednali v souvislosti se sémantickým aspektem termínu, totiž hlavní jednotky myšlení odborníků (pojmy). Na tyto prvky, tj. na odborníky, věci, pojmy a termíny, pohlížíme jako na prvky znakové situace.⁶² Vztahy mezi prvky znakové situace

⁶² Srv. Adam Schaff, c. d., s. 235–237, kapitola *Význam jako vztah mezi komunikujícími lidmi*.

jsou v odborném sdělení prostředkovány a prováděny myšlením v pojmech a tvoří široké pojetí významu.⁶³ Hovoří-li autoři o odborné, poznávací, pojmenovací a dorozumívací funkci termínu, mají, zdá se, na mysli vždy některé ze sémantických vztahů mezi termínem a ostatními prvky odborné znakové situace.

Z těchto vztahů je pro terminologa nejdůležitější vztah mezi termínem a pojmem, tj. signifikativní (pojmový) význam termínu.⁶⁴

Tím jsme dospěli k připojení funkčního aspektu termínu k jeho aspektu sémantickému a tím i k možnosti *vujádřit funkci termínu implikovaně prostřednictvím jeho signifikativního významu*.

3. Navržená definice. — Podáváme-li nyní vlastní definici termínu, předkládáme tím pouze k přezkoumání výsledek pozorování i rozboru terminologického materiálu i oborových kontextů, studia teoretických terminologických prací a zpracování vznesených připomínek.⁶⁵

Jde o definici, jež má přechodný charakter mezi definicí

⁶³ Srv. Ju. D. Apresjan, c. d., s. 105–107.

⁶⁴ Upozorňujeme na nebezpečí, jež s sebou nese jinak užitečné zdůrazňování signifikativního významu termínů. Toto zdůrazňování nesmí terminologa vést k odhlížení od věci, jejichž je pojem odrazem. Bez znalosti věci a jejich místa v oborovém tematickém podkladu není možno posuzovat ani přiměřenost pojmu (a tím i termínu) věcem, ani nezbytnost vytvoření nového pojmu (a s ním i termínu), ani nelze interpretovat příčiny zániku pojmu (i termínu) starého. Znalost věci, jež termíny označují, a společensko-ekonomických formací, v nichž termíny vznikají, fungují a zanikají, zdůraznil u nás Vladimír Brand v práci *Problémy cizojazyčné zemědělsko-ekonomické terminologie*, Praha 1961 (rukopis).

⁶⁵ Navržená definice vznikla z původní autorovy definice přednesené na schůzi odborné pracovní skupiny pro funkční jazykozpyt KrMF. V diskusi upozornil profesor B. Trnka mimo jiné na to, že termín je třeba definovat pomocí rodového pojmu *slovo* nebo *sousloví*; že termín je sémantická invarianta, definovaná veličina, kdežto ostatní slova nemají určité definice; že termíny se podobají vlastním jménům. V. Fried zdůraznil potřebu zahrnout ústrojně hledisko funkční a zařadit termín do terminologické soustavy. J. Nošek připomněl, že by bylo vhodné i možné definici zestručnit.

analytickou a syntetickou.⁶⁶ Na jedné straně totiž vychází z běžného pojetí termínu, na druhé straně toto pojetí poněkud zpřesňuje, a tedy pozměňuje. Jde o definici tzv. klasickou, o níž se domníváme, že dobře vyhovuje předmětu, cíli i stupni rozpracovanosti terminologické teorie. Uvedme nyní definici a její výklad.

Termín je definován/slovo nebo sousloví. *konotativní?*

Jako specifickou diferencí termínu vytyčujeme definovanost jeho signifikativního významu. To je v souladu s předchozím výkladem o klíčovém postavení signifikativního významu v charakteristice termínu. Signifikativní význam termínu je vztah mezi pojmem a jemu přiřazeným termínem. Říkáme-li, že termín je definován, míníme tím, že signifikativní význam termínu je dán explicitní definicí, v níž termín představuje definiendum a pojem definiens.

Jak jsme viděli, zahrnuje definovanost i hledisko funkční. Je zřejmé, že definici nevytvářejí a nepoužívají všichni uživatelé daného jazyka. Definice je platná a plně srozumitelná jen uvnitř nějaké skupiny uživatelů jazyka. Proto můžeme termín od netermínu rozpoznat na základě toho, že jeho signifikativní význam je nečlenům této skupiny lidí úplně nebo částečně neznám. Danou skupinu lidí spojuje jejich relativně racionální a nelaická činnost (v našem označení: odborná činnost), zaměřená na nějaký cíl. Pro nějakou skupinu lidí sledujících daný cíl, pro jejich odbornou činnost, prostředky, předměty a produkty této činnosti a pro vzájemné vztahy uvnitř těchto faktorů a mezi nimi užíváme označení *obor*, *oborové „věci“*. Oborová činnost je tedy druhem odborné činnosti. Je-li slovo nebo sousloví definované, implikuje to, že je definováno oborově.

Vytváření oborových (oboru se týkajících) pojmů pomocí definování je jeden z procesů, jímž se racionalizuje, specializuje i zobecňuje a systematizuje oborové poznávání skutečnosti, a to v takovém stupni, jenž odpovídá potřebám a možnostem oboru. V oborech vědeckých je definování nástrojem rozvoje a tříbení oborové teorie. Přitom je důležitý rozdíl mezi formou a přesností definic v tzv. deduktivních vědách a v tzv. vědách empirických.

V definici je nejen definován pojem, nýbrž definovanému

⁶⁶ Srv. Otakar Zich a kol., c. d., s. 219–220. Viz též zpřesňující definici u Weinbergera a Zicha, c. d., s. 130–131.

pojmu je současně přiřazen i termín, jenž jej má označovat. Z toho vyplývá nerozlučnost oborových definic a oborové terminologie. Jestliže je definiens (tj. pojem) nezbytným nástrojem lepšího oborového poznávání, je definiendum (tj. termín) nezbytným nástrojem rychlejšího oborového dorozumívání. Má tedy definování nejen oborovou funkci pojmenovací, nýbrž i poznávací a dorozumívací, jež společně tvoří nejdůležitější vzájemně spojené stránky funkce jak oborových pojmů, tak i oborových termínů.

Hovoříme-li o takto pojímané funkci termínu, je někdy užitečné rozlišovat funkci termínů vůbec bez ohledu na jejich oborovou příslušnost (pak navrhneme hovořit o funkci odborné*) a funkci termínu nějakého oboru, např. lingvistiky (pak navrhneme hovořit o funkci oborové, např. lingvistické, jež funkci odbornou implikuje). Podobně můžeme mluvit o terminologii oborové, např. lingvistické, a o terminologii vůbec (tj. o terminologii všech oborů, o terminologii odborné).

Viděli jsme, že definování je proces, jímž termíny vznikají na rozdíl od netermínů, a že není možné bez cílevědomé činnosti omezené skupiny lidí. Říkáme-li tedy, že termín je definované slovo nebo sousloví, je v tom zahrnuta jak cesta k rozlišení termínů od netermínů, tak i oborová funkce termínu.

Přednost naší definice je — zdá se — v tom, že soustřeďuje pozornost terminologů na dominantní a zjistitelný aspekt, jehož rozbor je uskutečnitelný. Definice chce být nástrojem terminologického výzkumu. Je v ní obsažena výzva: Chceme-li poznat dominantní slova a sousloví oborového sdělení, zjistíme si, která z nich pojmenovávají definované pojmy. Tím získáme oborovou soustavu definovaných slov a sousloví, termínů.

Průzkum definovanosti odborných slov a sousloví povede jistě k řadě problémů. Předně asi bude vhodné zkoumat, jaká minimální přesnost definice je nutná, abychom mohli slovo považovat za definované: pravděpodobně bude nutno vyloučit definice ostensivní, definice příkladem, neoborné lexikální definice ap., jimiž se vytvářejí quasitermíny. Také bude nutno vyloučit definice vadné (*circulus in definiendo* ap.). Obtížné bude vyloučení analytických definic nepravdivých, jež tvoří pseudoterminy. Všechny tyto (a jistě i jiné) otázky budou musit být řešeny s přihlédnutím k povaze a rozpracovanosti dané vědní disciplíny.

* Poznámka redakce: Rozlišování termínů oborových a odborných není v naší literatuře zcela běžné.

Přístupme nyní k vysvětlení, jak v definici pojmáme slovo nebo sousloví. Slovo chápeme podle definice B. Trnky jako „jednotku nadanou významem“, „jednotku realizovanou fonémy, kterou lze ve větě přemístiti a která je schopna významového protikladu.“⁶⁷ Sousloví chápeme v širokém smyslu jako skupinu slov ve větě. Definovaným souslovím nemůže být každá skupina slov. Je jím pouze taková ustálená skupina slov, jež označuje jeden definovaný pojem. Definované sousloví se blíží ustálené pojmenovací jednotce v pojetí Horáلكově, liší se však od ní definovaností a v tom smyslu je to pojem rozsahem užší. Upozorňujeme, že v uvedeném vymezení definovaného sousloví jsou ještě některé nejasnosti. Jednak je někdy obtížné rozlišit souslovný termín (sémantickou jednotku) od skupiny termínů. Za druhé je někdy obtížné rozlišit souslovný termín i skupinu termínů od odborné nevětné šablony (v pojetí Vančurově). Uvedené nejasnosti však neznemožňují rozlišení termínů od netermínů, spadají spíše do oblasti klasifikace termínů a sousloví, do nichž termíny vstupují.

Od netermínů slovní zásoby daného jazyka se tedy termíny v našem pojetí odlišují definovaností signifikativního významu. Ve větné a promluvové souvislosti tíhnou k sémantické invariančnosti, jež je nejuplněnější u termínů deduktivních věd, kdežto v empirických vědách se jí pravděpodobně nejvíce blíží termíny přiřazené pojmům odrážející reálné věci.

Jako definovaná slova stojí termíny mezi definovanými morfémy (např. *-ičelý* v chemii) na jedné straně a větami složenými téměř výhradně z termínů (např. některé rovnice) na straně druhé. Uvažujeme-li termíny z hlediska příslušnosti k slovnímu druhům, zdá se, že termínem může být každý slovní druh s výjimkou členů, citoslovců, zájmen a snad též předložek a spojek. Zvláštní skupinu tvoří číslovky (především základní, vyjadřující počet), jež v odborných sděleních považují za termíny matematické. Zajímavý je vztah mezi termíny a vlastními jmény. Ta vlastní jména, jejichž signifikát je v některém oboru definován, považují za specifický typ termínů vztahujících se ne k třídě individuí, ale k jednomu individuu, ovšem termínů s velmi různou oborovou důležitostí.⁶⁸

⁶⁷ Bohumil Trnka, *Rozbor nynější spisovné angličtiny*, Díl II., 1954, s. 5.

⁶⁸ Srv. Bohumil Trnka, *Problém vlastních jmen*, PhPr 6 (ČMF 45) 1963, s. 85–89.

Termíny se řadí jednak do větné a promluvvové souvislosti spisovných oborových sdělení, jednak do soustavy oborových termínů. Oborová sdělení se uskutečňují nejen pomocí oborových termínů, ale i jiných slov a sousloví. Složky oborových sdělení jsou v našem pojetí tyto: termíny (oborové a pomocné; termíny tantum a termíny společné s obecnou slovní zásobou) a netermíny (quasitermíny a slova obecná). Termínům i netermínům oborových sdělení je společná oborová funkce, i když se u termínů projevuje vyhraněněji. Oborové termíny se vztahují k pojmům a označují věci daného oboru. Pomocné termíny pojmenovávají pojmy definované v jiných oborech. Mezi termíny a netermíny ve sdělení empirických věd je zpravidla plynulý přechod, působený malým rozdílem mezi nedokonale definovanými termíny, quasitermíny a sémanticky nejurčitějšími slovy obecnými. Termíny se v oborovém sdělení často spojují jednak navzájem, jednak s netermíny v nevětné oborové šablony, jež tvoří oborovou frazeologii.

Soustava oborových termínů tvoří definovanou složku oborové lexikální soustavy. Nazýváme ji oborovou terminologií. Ta je soustavou definovaných oborových slov a sousloví. Je v těsném vztahu k soustavě oborových pojmů, jež nazveme oborovým pojmoslovím. Čím důsledněji je rozpracováno oborové pojmosloví a čím důslednější je korespondence mezi ním a oborovou terminologií, tím soustavnější je oborová terminologie. Souhrn oborových terminologií tvoří definovanou složku lexikální zásoby daného jazyka, nazývanou odbornou terminologií nebo pouze terminologií.

Uvnitř celkové slovní zásoby daného jazyka představují termíny složku definovanou, na rozdíl od nedefinované, již tvoří netermíny. S netermíny celkové slovní zásoby daného jazyka mají termíny společnou příslušnost k tomuto jazyku, z níž vyplývá závislost na fonologické, morfologické a lexikální soustavě tohoto jazyka, podřízenost v kontextu zákonitostem syntaktickým i tendencím sémantickým a nestejná platnost časová,⁶⁹ místní a sociální.

Jako složka lexikální zásoby daného jazyka tvoří terminologie předmět speciálně zaměřené lexikologie. Jako složka oborového sdělení tvoří oborová terminologie specifikum toho, co

⁶⁹ Krátkověkostí termínu se nejnoveji zabýval Lubomír Drozd ve své práci *Deutsche Terminologie auf dem Gebiet der Landwirtschaft*, Göttingen 1964 (rukopis), v kapitole *Relative Kurzlebigkeit des Terminus*, s. 124 až 141.

bylo v třicátých letech nazýváno funkčním (odborným) jazykem vědeckým (daného oboru). Jako soustava slov a sousloví pro oborové pojmy tvoří oborová terminologie protějšek oborového pojmosloví, přes něž je ve vztahu k věcem, po případě k oborovému pojmosloví a terminologii druhých jazyků.

JAZYKOVEDNÉ TERMÍNY SO ZHODNÝM POSTPOZITÍVNÝM PRÍVLASTKOM

Ladislav Dvonč

Ako sa bežne konštatuje v jazykovedných prácach, v termínoch, ktoré majú charakter združených pomenovaní, je pomerne častým javom postpozícia zhodného adjektívneho prívlastku.¹ Postpozícia takéhoto prívlastku sa vyskytuje pritom v nerovnakej miere v jednotlivých odborných terminológiách. Častá býva v prírodovednej terminológii, predovšetkým v botanickej a zoologickej, napr. *kysličník uhličitý, síran sodný, mačka domáca, datel veľký, pstruh potočný, lev kráľovský, vrabec obyčajný, hraboš poľný, truskavec obyčajný, glejovka americká, ruža mnohokvetá*. Menej sa už používa postpozícia adjektívneho prívlastku v iných prípadoch. Tak sa napr. postpozícia zhodného prívlastku vyskytuje dôsledne v názvoch starších historických (predhistorických) období, napr. *doba kamenná, doba železná, doba laténska, doba haľštatská* (ďalšie prívlastky vnútri týchto pomenovaní na rozlíšenie jednotlivých úsekov období sa už kladú pred určené podstatné meno, napr. *mladšia doba kamenná, staršia doba kamenná, mladšia doba železná*).²

¹ Pozri napr. E. Pauliny, *Gramatickí činitelia a vetný takt pri slovoslede*, SR 16, 1950/51, 198. — J. Ružička, *Poznámky o polohe zhodného prívlastku*, SR 23, 1958, 37. — J. Horecký, *Gramatickí činitelia poriadku slov*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 58. — J. Oravec, *Postavenie zhodného prívlastku v slovenčine*, tamže, 64.

² Podľa J. Ružičku (c. m., 37) „v iných terminológiách (t. j. mimo terminológie zoologickej, botanickej a chemickej; pozn. L. D.) sa tento typ nepoužíva, hoci v staršom období slovenčiny bol celkom bežný“. Mož-

My v tomto článku chceme venovať pozornosť otázke, kedy sa vyskytuje zhodný postpozitívny prívlastok v jazykovedných termínoch, ktoré svojou jazykovou štruktúrou patria práve medzi združené pomenovania so zhodným prívlastkom. Všímať si tu budeme predovšetkým termíny, ktorými sa vystihuje štruktúra súčasného slovenského spisovného jazyka. Postupovať pritom budeme podľa jednotlivých jazykových plánov.

Zhodný postpozitívny prívlastok sa v jazykovednej terminológii vyskytuje ponajprv v niektorých termínoch z morfológie.

Pri prídavných menách sa prívlastňovacie prídavné mená v dnešných gramatikách bežne rozdeľujú na osobné a druhové (popri prívlastku *osobné* sa používa aj prívlastok *individuálne*, ktorému sa v novších gramatikách dáva prednosť). V súhlase s týmto delením sa používajú termíny *prívlastňovacie prídavné mená osobné (individuálne)* a *prívlastňovacie prídavné mená druhové*, v ktorých prívlastky *osobné (individuálne)* a *druhové* stoja za nadradeným podstatným menom. Tak sa tieto termíny uvádzajú v prvom súpise slovenských jazykovedných termínov, ktorý spracovala Komisia pre jazykovednú terminológiu pri Ústave slovenského jazyka SAV.³ Používanie týchto termínov

no konštatovať, že sa mimo uvedených terminológií vyskytuje tento typ v obmedzenom počte prípadov.

³ *Základná jazykovedná terminológia*, Bratislava 1952, 16. Pri termíne *prívlastňovacie prídavné meno druhové* sa v zátvorke uvádza *prídavné meno zvieracie*. Toto určenie nie je však úplne správne, pretože prívlastňovacie prídavné mená druhové bývajú utvorené aj od mien osôb (napr. *človek* – *človečí*, *obor* – *obrí*, *umrlec* – *umrlčí*), ba aj od neživých podstatných mien (napr. *nevädza* – *nevädzi*, *šibeň* – *šibení*, *smrek* – *smrečí*). Pozri G. Horák, *K problému zaradenia živočíšnych prídavných mien*, *Slavica Pragensia* IV, 1962 (*Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 3), 399; t e n ž e, *Smrečia hora?*, *SR* 29, 1964, 377–378. *Soupis základních jazykovedných termínů*, Praha 1962 (rozmn.), ktorý prináša české a slovenské termíny, uvádza v V. časti v § 3 termíny *individuálně prívlastňovacie adjektívum (prídavné meno)* a *druhovo prívlastňovacie adjektívum (prídavné meno)*. Nazdávame sa, že tieto termíny majú pomerne malú nádej na dôslednejšie používanie v našej jazykovednej literatúre, pretože sú tu zaužívané podoby *prívlastňovacie prídavné mená osobné (individuálne)* a *druhové*. A ďalej v uvedených termínoch je nezvyčajné používanie prísloviak *individuálne* a *druhovo* na rozlíšenie skupín prívlastňovacích prídavných mien. Forma *individuálne* nie je správna, má

s postpozíciou zhodných prívlastkov *osobné (individuálne)* a *druhovú* je v dnešnej jazykovednej literatúre (odbornej literatúre aj v praktických jazykových príručkách) pevne ustálené.

Pri zámenách uvádza Základná jazykovedná terminológia termíny *zvratné zámeno osobné* (zámeno *sa*) a *zvratné zámeno prívlastňovacie* (zámeno *svoj*). Tu musíme konštatovať, že na rozdiel od termínov *prívlastňovacie prídavné mená osobné (individuálne)* a *druhovú*, ktoré sa skutočne aj používajú, termíny *zvratné zámeno prívlastňovacie* a *zvratné zámeno osobné* sa takto nepoužívajú. Tu sa v jazykovednej literatúre hovorí obvykle len o zvratnom zámene *sa* alebo o zvratnom zámene *svoj*.⁴

Pri slovesách sa zhodný postpozitívny prívlastok vyskytuje v termínoch *činné príchastie prítomné* a *činné príchastie minulé*. V tejto podobe sa uvedené termíny bežne používajú v našej odbornej jazykovednej literatúre a v príslušných jazykových príručkách.⁵ Namiesto podôb *činné príchastie prítomné* a *činné príchastie minulé* uvedený súpis základných jazykovedných termínov uvádza podoby *činné príchastie prítomného času* a *činné príchastie minulého času*.⁶ Tieto podoby sa však prakticky vôbec nepoužívajú, čo sa dá ľahko vysvetliť ich komplikovanejšou jazykovou štruktúrou (s nezahodným prívlastkom, ktorý je rozvitý zhodným adjektívnym prívlastkom). Preto treba normo-

tu byť forma *individuálne* (pozri Slovník slovenského jazyka I, Bratislava 1959, 599). Okrem toho je umelé spojenie domáceho prídavného mena *prívlastňovacie* s cudzím podstatným menom *adjektívum*; obvyklé je spojenie domáceho prídavného mena s domácim podstatným menom (*prívlastňovacie prídavné meno*) alebo cudzieho prídavného mena s cudzím podstatným menom (*posesívne adjektívum*).

⁴ Pozri napr. E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*, 4. vyd., Bratislava 1963, 214, 218. – A. Keder v článku *Genitívny tvar zvratného zámena v spisovnej slovenčine*, SR 21, 1956, 362, hovorí o osobnom zvratnom zámene, t. j. kladie prívlastok *osobné* pred podstatné meno (a pred prívlastok *zvratné*).

⁵ Pozri napr. E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, c. d., 277–278. – E. Pauliny, *Krátka gramatika slovenská*, Bratislava 1960, 104, 106.

⁶ *Základná jazykovedná terminológia*, 25. Najnovší Súpis základných jazykovedných termínov uvádza v VI. časti v § 31 len termín *participium, príchastie* bez ďalšieho rozlišovania.

vať podoby *činné príchastie prítomné* a *činné príchastie minulé* v súhlase s bežným používaním týchto podôb.

Ďalej sa používajú zhodné postpozitívne prívlastky *prítomný* a *minulý* v termínoch *trpné príchastie prítomné* a *trpné príchastie minulé*, pokiaľ sa, pravda, používajú u nás v historickej jazykovede, pretože v súčasnom spisovnom jazyku sa už trpné príchastie nedelí podľa času na prítomné a minulé (je len jedno trpné príchastie).⁷

Niekedy sa namiesto podôb *činné príchastie prítomné* a *minulé*, *trpné príchastie prítomné* a *minulé* používajú podoby *príchastie prítomné činné*, *príchastie minulé činné*, *príchastie prítomné trpné*, *príchastie minulé trpné*.⁸ Tieto podoby vznikli napodobením (aj z hľadiska slovosledu) príslušných latinských termínov: *príchastie minulé činné* = *participium perfecti activi II*, *príchastie prítomné trpné* = *participium praesentis passivi*, *príchastie minulé trpné* = *participium perfecti passivi*.

Zhodné prívlastky *prítomný* a *minulý* sa niekedy kladú postpozitívne aj v termínoch *prechodník prítomný* a *prechodník minulý* (porov. lat. *participium préz. akt.* a *participium perf. akt. I*).⁹ V starších jazykových príručkách a v odbornej literatúre nachádzame striedavo podoby *prechodník* (resp. predtým *príchodník*) *prítomný*, *prechodník minulý* a *prítomný prechodník*, *minulý prechodník* (okrem toho napr. S. Czambel hovorí o *príchodníku prítomného času*).¹⁰ V Základnej jazykovednej terminológii sa spomína *prechodník minulý* (poznámenáva sa však, že v dnešnej spisovnej slovenčine sa nepoužíva), *prechodník súčasnosti* a *prechodník predčasnosti*. V novšej jazykovednej literatúre sa obvykle používajú podoby *prítomný prechodník*, *minulý prechodník*.¹¹ V najnovšom súpise českých

⁷ Pozri J. Ružička, *O tvorení trpného príchastia*, SR 18, 1952/53, 176.

⁸ Pozri J. Stanislav, *Dejiny slovenského jazyka II*, Tvaroslovie, Bratislava 1958, 402 n.

⁹ J. Stanislav, tamže.

¹⁰ Pozri S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Martin 1902, 176 n. (v 2. vyd. z r. 1915 na str. 182 n., v 3. vyd. z r. 1919 na str. 159 n.) — J. Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, 5. vyd., Nitra 1930, 269 n. — J. Orlovský — L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bratislava 1946, 189 n. Atď.

¹¹ Pozri napr. J. Ružička, *Činné príchastie minulé*, SR 22, 1957, 206. — Tenže, *Vývinové tendencie v slovenskej gramatike*, Jazykovedné štúdie VII, Spisovný jazyk, Bratislava 1963, 105 (tu aj termín *trpný prechodník*).

a slovenských termínov¹² sa k českým termínom *prechodník přítomný*, *prechodník minulý* a *prechodník budoucí* (so zhodnými postpozitívnymi prívlastkami) uvádzajú slovenské ekvivalenty *přítomný*, *minulý* a *budoucí prechodník*, v ktorých je prídavné meno vždy pred podstatným menom *prechodník*. Inak, čo je dostatočne známe, hovorí sa v súčasnej literatúre o prechodníku súčasnosti a predčasnosti alebo len o prechodníku (podobne ako sa vymedzuje len jedno trpné prídavné slovo);¹³ v týchto prípadoch otázka postpozície zhodného prívlastku odpadá.

Pri prechodníkoch a prídavných slovoch sa teda dnes so zhodným postpozitívnym prívlastkom stretávame obvykle len pri termínoch *činné prídavné slovo* a *činné prídavné slovo minulé*. Poznávame ešte, že slovesné tvary na *-l*, *-la*, *-lo* neoznačujeme dnes ako „prvé“ činné prídavné slovo minulé (činné prídavné slovo minulé I; činným prídavným slovom II sa v staršej literatúre označujú tvary na *-vši*, napr. *vybehnuvši*), ale ako prídavné slovo s príponou *-l* alebo ako základný tvar minulého času.

Pri časticiach Základná jazykovedná terminológia uvádza tieto termíny so zhodným postpozitívnym prívlastkom: *samostatná časť*, *spýtať sa*, *žalovať*, *rozkazovať*, *spôsobovať* (*modálna*), *prísudková časť*, *záporná*.¹⁴ Ide tu teda o rozlišovanie jednotlivých druhov samostatných častíc. Základná jazykovedná terminológia vychádzala tu z pôvodného vydeľovania samostatných a nesamostatných častíc.¹⁵ Tzv. nesamostatné častice sú však morfémy, nie slová.¹⁶ Preto sa v novších prácach hovorí už len o časticiach a ich delení na jednotlivé skupiny.¹⁷ Príslušný prívlastok sa však kladie vždy pred slovo *časť*, napr. *uvádzacie častice*, *obsahové častice*, *spôsobové (modálne) častice*.

¹² *Soupis základních jazykových termínů*, časť VI, § 31. Tu ide o triedenie prechodníkových tvarov. Podľa významu sa tu rozlišuje *prechodník pre súčasnosť*, *prechodník pre nesúčasnosť* a ten sa ďalej delí na *prechodník pre predčasnosť* a *prechodník pre následnosť*.

¹³ Pozri J. Ružička, *O používaní prechodníkov*, SR 21, 1956, 282–293.

¹⁴ *Základná jazykovedná terminológia*, 18.

¹⁵ Pozri napr. E. Jóna, *Zo školskej gramatiky. Častice ako osobitný slovný druh*, SR 17, 1951/52, 236.

¹⁶ Pozri J. Ružička, *Sporné otázky slovenskej morfológie*, SR 21, 1956, 9.

¹⁷ Pozri J. Mistrík, *K otázke častíc v slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, Spisovný jazyk, Bratislava 1959, 201–228. — E. Paulíny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 324.

Tým sme prebrali jazykovedné termíny so zhodnými postpozitívnymi prívlastkami v rámci termínov z morfológie. V prácach, ktoré sa týkajú dnešného spisovného jazyka, sú ustálené len tieto termíny s postpozitívnym adjektívnym prívlastkom: *prívlastňovacie prídavné mená osobné (individuálne), prívlastňovacie prídavné mená druhové, činné prídavné prítomné, činné prídavné minulé*. V prácach, ktoré sa týkajú dejín nášho jazyka, môže ísť aj o termíny ako napr. *trpné prídavné prítomné, trpné prídavné minulé*. Vcelku možno konštatovať, že v morfológickom pláne jazyka je len veľmi obmedzený počet termínov so zhodným postpozitívnym prívlastkom.

Prejdime teraz k syntaktickým termínom so zhodným postpozitívnym prívlastkom.

V Základnej jazykovednej terminológii sa uvádzajú tieto syntaktické termíny so zhodným prívlastkom v postpozícii: *jednočlenná veta slovesná, neslovesná, menná (nominálna), citoslovná (interjekcionálna), príslovková; dvojčlenná veta slovesná, menná, citoslovná, príslovková; priraďovacie súvetie zlučovacie, stupňovacie, odporovacie, rozlučovacie, príčinné, dôsledkové, vysvetľovacie,¹⁸ vedľajšia veta podmetová, predmetová, príslovková, prívlastková, doplnková; vedľajšie vety príslovkové sa ďalej delia takto: vedľajšia veta príslovková miestna, časová, spôsobová, príčinná, pričom príčinné a spôsobové vety sa delia ďalej na vedľajšiu vetu spôsobovú prirovnávaciu (komparatívnu), vedľajšiu vetu spôsobovú účinkovú (konzekutívnu), vedľajšiu príčinnú príslovkovú vetu dôvodovú (kauzálnu), vedľajšiu príčinnú príslovkovú vetu účelovú (finálnu), vedľajšiu príčinnú príslovkovú vetu podmienkovú (hypotetickú) a vedľajšiu príčinnú príslovkovú vetu prípustkovú (koncesívnu).¹⁹ Tu sa teda zhodné postpozitívne prívlastky kladú k termínom (v ktorých už je inak zhodný prívlastok, ale stojaci pred podstatným menom) *jednočlenná veta, dvojčlenná veta, priraďovacie súvetie, vedľajšia veta*. Pri triedení príslovkových viet dostávajú sa do postpozície dokonca dva prívlastky, napr. *vedľajšia veta príslovková miestna, časová* atď. Pri ďalšom delení spôsobových a príčinných viet je tu rozdiel. Pri spôsobových vetách sa vynecháva prívlastok *príslovková* a pridáva sa prívlastok, ktorým sa rozlišujú spôsobové vety: *vedľajšia veta spôsobová prirovnávacia, účinková*.*

¹⁸ Základná jazykovedná terminológia, 28.

¹⁹ Základná jazykovedná terminológia, 29.

Inak je to pri príčinných príslovkových vetách. Tu sa ponecháva prívlastok *príslovková*. Tento prívlastok a aj prívlastok *príčinná* stoja pred určeným podstatným menom a do postpozície sa kladú ďalšie prívlastky, ktorými sa rozlišujú jednotlivé skupiny príčinných (príslovkových) viet: *vedľajšia príčinná príslovková veta dôvodová (kauzálna), účelová (finálna)* atď. Treba však konštatovať, že takéto zložité podoby uvedených termínov sa v praxi nepoužívajú; vynecháva sa totiž určenie *vedľajšia veta* a hovorí sa priamo iba o *podmetových, predmetových, príslovkových* atď. *vetách* (že ide o vedľajšie vety, rozumie sa už z prívlastkov *podmetová, predmetová, príslovková* atď., ktoré stoja pri podstatnom mene *veta*). Po takomto zjednodušení týchto termínov sa s postpozitívnym zhodným prívlastkom stretávame napr. v Slovenskej gramatike len pri klasifikácii príslovkových viet na jednotlivé skupiny: *príslovková veta miestna, časová, účinková, účelová, podmienková, prípustková*.²⁰ V najnovšom súpise českých a slovenských termínov sa síce používa sústavne termín *vedľajšia veta* aj pri delení na jednotlivé druhy, ale inak sa príslušné prívlastky, ktorými sa vedľajšie vety rozlišujú na jednotlivé skupiny, kladú pred spojenie *vedľajšia veta*. Napr. *vedľajšia veta subjektová (podmětná) — subjektová (podmetová) vedľajšia veta*, podobne *objektová (predmetová) vedľajšia veta, prísudková, doplnková, adverbálna (príslovková) vedľajšia veta* a jej jednotlivé druhy (pričom sa tu vynecháva prívlastok *príslovková*, resp. *adverbálna*): *lokálna (miestna) vedľajšia veta, temporálna (časová), modálna (spôsobová)* atď. *vedľajšia veta*, hoci v češtine je tu vždy postpozícia: *vedľejší věta lokální (místní), temporální (časová)* atď. A podobne aj českému termínu *vedľejší věta konjunkcionální (spojková)* zodpovedá slovenský termín *konjunkcionálna (spojková) vedľajšia veta*, podobne *vedľejší věta relativní (vztažná) — relativna (vzťažná) vedľajšia veta, vedľejší věta obsahová — obsahová vedľajšia veta, vedľejší věta určovací (doplňovací) — určovacia (doplňovacia) vedľajšia veta*.²¹ Rovnako je to pri termínoch *jednoduchá veta holá — holá jednoduchá veta, jednočlenná veta verbálna (slovesná) — verbálna (slovesná) jednočlenná veta, jednočlenná veta infinitívna — infinitívna jednočlenná veta* (treba doplniť podobu *neurčitková jednočlenná veta*), *jednočlenná veta ne-*

²⁰ E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, c. d., 414 n.

²¹ Súpis základných jazykovedných termínov, časť VII, § 22.

slovesná — *neslovesná jednočlenná veta* a ďalším jej delením na skupiny *jednočlenná veta nominálna (jmenná)*, *interjekčná (citoslovečná)*, *adverbiálna (príslovečná)* a *verbonominálna (slovesne jmenná, jmenná se sponou)*, ktorým odpovedajú slovenské termíny *nominálna (menná)*, *interjekcionálna (citoslovní)*, *adverbiálna (príslovková)* a *verbonominálna (slovesno-menná) jednočlenná veta*. Takisto termínom *dvojčlenná veta verbálna (slovesná)*, *dvojčlenná veta nominálna (jmenná)*, *dvojčlenná veta verbonominálna (slovesne jmenná, jmenná se sponou)* odpovedajú slovenské termíny bez postpozície: *verbálna (slovesná)*, *nominálna (menná)* a *verbonominálna (slovesno-menná) dvojčlenná veta*.

Vcelku aj v syntaktickom pláne jazyka stretávame sa dnes len s malým počtom termínov, kde sa jeden z prívlastkov kladie postpozitívne, pričom ani používanie takýchto podôb nie je všeobecné (*príslovková veta miestna, časová* atď.).

V oblasti štylistiky môžeme uviesť zo Súpisu základných jazykovedných termínov české termíny *jazykový prostriedek slohově neutrální* a *jazykový prostriedek slohově zbarvený*, ktorým odpovedajú slovenské termíny bez postpozície (*slohove neutrálny, slohove zafarbený jazykový prostriedok*).

V prípadoch, ktoré sme tu rozoberali, ide obvykle o termíny s dvoma zhodnými prívlastkami, pričom jeden z prívlastkov sa kladie postpozitívne, napr. *prívlastňovacie prídavné meno druhové, osobné* (tu sú tri prívlastky), *zvratné zámeno osobné, prívlastňovacie, činné príchastie prítomné, minulé* (tu sú dva zhodné prívlastky) atď. Vzniká otázka, či tu azda nejde o osobitný typ postpozície, podmienenej nahromadením atribútov pri podstatnom mene. Išlo by tu o akési pravidelnejšie rozloženie prívlastkov okolo podstatného mena. Musíme však konštatovať, že sa postpozitívne kladú prívlastky v jazykovedných termínoch s viacerými zhodnými prívlastkami len vo veľmi obmedzenom počte prípadov. Postpozíciu nenachádzame v iných početných jazykovedných termínoch s viacerými zhodnými prívlastkami. Vyššie sme uvádzali syntaktické termíny, v ktorých prívlastky stoja pred určeným podstatným menom: *subjektová (podmetová) vedľajšia veta, objektová (predmetová) vedľajšia veta, lokálna (miestna) vedľajšia veta, holá jednoduchá veta, verbálna (slovesná) jednočlenná veta, infinitívna jednočlenná veta, adverbiálna (príslovková), verbonominálna (slovesno-menná) jednočlenná veta* atď. A tak je to aj pri iných termínoch, či už z fonetiky alebo fonológie, z morfo-

lógie, slovnej zásoby, štylistiky atď., napr. *tvrdé, obojaké, mäkké spoluhláskové písmeno, konkrétne, abstraktné, druhové, všeobecné, vlastné, číselné, zlomkové, hromadné podstatné meno, modálna vetná príslovka, individuálny, objektivny slohotvorný činiteľ, nevlastná priama reč* atď. Nie je teda v spisovnej slovenčine záväzné postavenie jedného z prívlastkov za podstatné meno, ak termín obsahuje viac než jeden zhodný prívlastok.

Výskyt postpozitívneho prívlastku v jazykovedných termínoch sme tu sledovali na základe materiálu zo súpisov slovenských jazykovedných termínov, pričom sme prihliadali aj na stav v češtine (v citovanom súpise českých a slovenských jazykovedných termínov). Tento výskum bude potrebné doplniť rozborom konkrétneho používania takýchto termínov v jazykovednej literatúre. Treba teda skúmať otázku, či sa aj v konkrétnej praxi skutočne používajú termíny v tej podobe, ako sa uvádzajú v spomínaných súpisoch. Pokiaľ ide o slovenský materiál, môžeme na základe vlastných skúseností povedať, že uvedené termíny sa v súpisoch uvádzajú v tej podobe, ako sa aj používajú v slovenskej jazykovednej literatúre. Pravda, musíme pripomenúť, že pri výskume používania jazykovedných termínov v konkrétnom texte treba dobre odlišovať prípady, v ktorých sa prívlastok môže postaviť za podstatné meno na zdôraznenie, napr. *nám tu ide o prívlastok z h o d n ý*. V jazykovednej literatúre sa bežne spomína zdôraznenie ako jeden z dôvodov na postpozitívne kladenie prívlastkov v spisovnej slovenčine (porov. napr. v cit. štúdiách E. Paulinyho a J. Horeckého). My sme tu sledovali používanie prívlastkov v základnej podobe príslušných termínov.

Sumárne môžeme konštatovať, že v slovenskej jazykovednej terminológii sa dnes pomerne málo využíva postpozícia zhodného prívlastku. Vo vývine slovenských jazykovedných termínov pozorujeme pritom úbytok termínov so zhodným postpozitívnym prívlastkom. Najväčší výskyt takýchto prívlastkov nachádzame v gramatike J. Damborského, napr. *príslovky miestne, časové, spôsobové, príčinné, vety bezpodmetné, rozvíjacie členy vetné* atď.²² Túto gramatiku, ako sa to uvádza na titulnej strane, zostavil J. Damborský podľa Gebauera-Ertla a Czambla. Pri zhodnom postpozitívnom prívlastku v jazykovedných termínoch nesporne ide u Damborského o vplyv čes-

²² J. Damborský, c. d., 322 n.

kej jazykovednej terminológii, kde sa takýto prívlastok využíva vo väčšej miere ako v slovenskej jazykovednej terminológii. Väčší výskyt zhodného postpozitívneho prívlastku v českej jazykovednej terminológii sme videli už z podaného porovnania niektorých českých a slovenských syntaktických termínov v Súpise základných jazykovedných termínov. Podobne by sa mohla slovenská jazykovedná terminológia porovnávať z hľadiska výskytu zhodného postpozitívneho prívlastku napr. s poľskou jazykovednou terminológiou, čím by sa tiež dobre ozrejnil relatívne veľmi malý výskyt takýchto prívlastkov v slovenskej terminológii.

Prívlastok sa kládol za svoje podstatné meno najmä v staršom spisovnom jazyku podľa vzoru latinského jazyka.²³ Ide pritom nielen o prípady, v ktorých sa prívlastok takto kladie pod vplyvom jazyka biblie (v náboženských jazykových prejavoch a ich vplyvom aj v iných prejavoch), ale aj o odborné termíny. Napr. v botanike a zoológii sa poradie podstatné meno — prídavné meno ustálilo vplyvom latinských druhových názvov.²⁴ V tejto súvislosti J. Horecký pripomína, že v anatomickej terminológii sa vplyv latinčiny neuplatňuje. Príčinu takejto rozdielnosti vidí v systémovesti týchto termínov: „Na poradie slov v uvedených nomenklatúrach malo azda vplyv aj to, že ide o väčšie skupiny, v botanike a zoológii rody, v ktorých sa až ďalej rozlišujú druhy, kým v anatómii takáto systémoveosť nie je.“²⁵ Je zaujímavé, že v našej jazykovednej terminológii sa neprejavil výraznejšie vplyv latinčiny, hoci aj naši prví autori gramatik, ako vôbec autori prvých gramatik európskych jazykov, sa školili na gramatikách latinčiny, čo malo za následok, ako uvádza F. Buffa,²⁶ prevzatie už vypracovanej latinskej gramatickej teórie i terminológie do gramatik európskych jazykov. Pritom si nemožno nevšimnúť, že aj v jazykovede, resp. v jazykovednej terminológii sa prejavuje systémoveosť (porov. napr. klasifikáciu viet a súvetí, ktorá má prísne systematický ráz). Myslím, že tu treba počítať aj

²³ Pozri v článkoch citovaných v pozn. č. 1. Pozri aj K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, 238–239 (v 2. vyd. z r. 1962 na str. 259–260).

²⁴ J. Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 111.

²⁵ J. Horecký, tamže.

²⁶ F. Buffa, *K charakteristike poľskej a slovenskej základnej gramatickej terminológie*, Slovenské odborné názvoslovie 7, 1959, 161.

so silnou zviazanosťou domácej, slovenskej terminológie s latinskou terminológiou, čo práve vidíme pri botanickej a zoolologickej nomenklatúre. Aj dnes sa latinská nomenklatúra chápe ako základná, ako východisko, zatiaľ čo slovenská terminológia skôr ako druhotná (prejavuje sa to aj v radení príslušných termínov: na prvom mieste sa v slovníkoch uvádzajú latinské názvy a potom zodpovedajúce slovenské ekvivalenty). Pri takejto zviazanosti slovenskej a latinskej terminológie neprekvapuje, že sa dobre udržiava aj postpozitívne radenie príslušných prívlastkov. Tento moment existuje síce aj pri anatomickej terminológii, ale tu treba brať do úvahy pravdepodobne aj skutočnosť, že slovenská anatomická terminológia sa systematicky spracúvala až v tomto storočí, keď už „tlak“ latinčiny bol menší ako v predošlom storočí v období začiatkov utvárania botanickej a zoolologickej terminológie, ktorá sa používa s malými obmenami aj dnes. Aj pri jazykovednej terminológii chýba takáto súdržnosť s latinskou terminológiou. Preto jazykovedné termíny mohli pomerne ľahko dostať také podoby, ktoré zodpovedajú syntaktickej štruktúre slovenského jazyka (s bežným postavením zhodných prívlastkov pred určitým podstatným menom).

K SLOVESÁM S PREDPONOU PRE- A ICH ČESKÝM EKVIVALENTOM

Ivan Masár

Už zbežné porovnanie českých predponových slovíčok s predponami *pro-*, *pře-* s paralelnými slovenskými slovesami ukazuje, že obidve tieto predpony majú v slovenčine len jeden ekvivalent. Napr. slovesá *přebíjeti*, *přečeňovati*, *přečísлити*, *předěлити*, *předisponovati*, ale i *protlačovati*, *provařiti*, *prozařovati* atď. majú v slovenčine ekvivalenty *prebijať*, *prečeňovať*, *prečísliť*, *predeliť*, *predisponovať*, *pretlačovať*, *prevariť*, *prežarovať* atď. Je však potrebné skúmať, ako tento stav súvisí s významom jednotlivých slovíčok. Na základe rozmanitých význa-

mov predpony *pre*-¹ budeme sledovať, kedy je proti slovenskej slovesnej predpone *pre*- česká predpona *pře*- a kedy predpona *pro*-. Poukážeme aj na prípady, keď slovenským slovesám s predponou *pre*- odpovedajú v češtine slovesá s predponou *pře*- aj s predponou *pro*-. Z významov slovenskej predpony *pre*- vychádzame tu preto, lebo príslušné české predponové slovesá chceme interpretovať z hľadiska slovenčiny.

1. Pomerne početné sú také slovesá, pri ktorých predpona *pre*- vyjadruje smerovanie deja. Pravda, takto široko vymedzený význam nie je pre náš cieľ dostačujúci. Pri konfrontácii predponových slovies treba brať do úvahy aj jemnejšie odtienky tohto významu. Len tak totiž možno zistiť vzájomnú korešpondenciu slovenskej predpony *pre*- a českých predpôn *pře*- a *pro*-.

V rámci významu „smerovanie deja“ vydeľuje sa celkom zreteľne významový odtienok „smerovanie deja z jednej strany na druhú“: *prejsť* — *prejiti*, *preplávať* — *přeplavati*, *prestreliť* — *přestřeliti*, *preletieť* — *přeletěti*. V tomto význame korešponduje slovenská predpona *pre*- s českou predponou *pře*-. Tak isto je to i pri význame „smerovanie deja ponad niečo“: *preskočiť* — *přeskočiti*, *preletieť* — *přeletěti*, *prekopnúť* — *překopnouti*.

Veľmi frekventované sú slovesá s predponou *pre*- vo význame „veľká miera deja, nadmernosť“: *presladiť* — *přesladiti*, *prehriať* — *přehřáti*, *preplniť* — *přeplniti*, *prechladiť* — *přechladiti*, *prepchať* — *přecpáti*, *preceniť* — *přeceniti*, *prechváliť* — *přechváliti*, *prejesť sa* — *přejísti se*, *presoliť* — *přesoliti*, *predražiť* — *předražiti*, *premastiť* — *přemastiti*. Príklady ukazujú, že aj význam „veľká miera deja“ vyjadruje sa v češtine predponou *pře*-.

Aj význam slovenskej slovesnej predpony *pre*- „vykonať dej s cieľom, aby sa niečo zmenilo“ vyjadruje sa v češtine predponou *pře*-: *prerobiť* — *předělati*, *premaľovať* — *přemalovati*, *prepracovať* — *přepřacovati*, *prepísať* — *přepsati*, *prebásniť* —

¹ Významy predpony *pre*- pri slovesách uvádzame podľa Slovníka slovenského jazyka III, Bratislava 1963, 430–431. Význam českých slovies s predponami *pro*-, *pře*- sme si overovali v Slovníku spisovného jazyka českého II, Praha 1964. Dokladový materiál preberáme zväčša z citovaných slovníkov a časť z lístkového materiálu ÚSJ SAV v Bratislave a ÚJČ ČSAV v Prahe.

*přebásniti, prehodnotiť — přehodnotiti, přešit — přešiti, pre-
tvorit — přetvořiti, prefarbit — prebarviti, premiestňovať —
přemístiti, premenovať — přejmenovati* atd.

Porovnaním dvojíc *prekaziť — překaziti, prestrihnúť — pře-
stříhnouti, prehrýzt — překousnouti, překrojit — překrojiti,
prepílit — přepilovati, prerušit — přerušiti, prezat — pře-
říznouti, prelomit — přelomiti* zistíme, že aj pri význame
„prerušenie, zastavenie deja“ proti slovenskej predpone *pre-*
stojí v češtině predpona *pře-*.

Ďalší význam predpony *pre-* je „získať prevahu nad niečím
alebo niekým“. Aj v tomto prípade proti slovenskej predpone
pre- stojí česká predpona *pře-*: *prevyšovať — převyšovati,
přehlušit — přehlušiti, přečnievať — přečnivati, překřičat —
překřičeti, přehlasovať — přehlasovati, přemôcť — přemoci,
překonať — překonati, přerást — přerústi* atd.

2. V ďalšej skupine slovies budeme pozorovať korešponden-
ciu slovenskej predpony *pre-* s českou predponou *pro-*.

V slovesách typu *prepichnúť — propichnouti, probodnúť —
probodnouti, predierkovať — prodírkovati, převřát — provr-
tati, preklať — prokláti* a pod. má predpona význam
„penikanie deja cez niečo“.

Iný význam predpony *pre-* možno charakterizovať ako „vy-
plnenie istého časového úseku dejom“. Tento význam majú
napr. slovesá *prespať — prospati, preplakať — proplakati,
premlčať — promlčeti, prefajčiť — prokouřiti, prespievať —
prozpívati, prekřičat — prokřičeti, prebdiť — probditi,
preležať — proležeti, prefilozofovať — profilozofovati, prede-
batovať — prodebatovati* atd. Celkom zjavný je tu význam
„stráviť čas činnosťou, vyjadrenou slovesným dejom“. V tomto
význame odpovedá slovenskej predpone *pre-* vždy česká
predpona *pro-*.

Predponou *pre-* vyjadruje sa ďalej význam „dôkladne niečo
urobiť“: *prehladať — prohledati, preskúmať — prozkoumati,
prebádať — probádati, premerať — proměřiti, prečistiť —
pročistiti, prekopať — prokopati, prebrať — probrati*. Aj pri
tomto význame korešponduje slovenská predpona *pre-* dô-
sledne s českou predponou *pro-*. Taký istý stav zisťujeme aj
pri význame „utratiť nerozumnou činnosťou“: *premrhať —
promrhati, premárniť — promarniti, prepit — propiti, pre-
hrať — prohráti, prekartovať — prokarbaniti, pregazdovať —
prohospodařiti* atd.

3. V predchádzajúcich odsekoch sme uviedli predponové slovesá s takými významami predpony *pre-*, pri ktorých je situácia vzhľadom na ich české ekvivalenty jednoznačná. Pravda, tým sa ešte nevyčerpali ani všetky významy predpony *pre-* ani zložitejšie prípady vzájomných vzťahov týchto predpôn v našich jazykoch.

Predponou *pre-* vyjadruje sa totiž aj výsledok slovesného deja: *prečítať*, *prebádať*, *preskúmať*, *prebehnúť*, *prelistovať*. Tento význam sa v češtine vyjadruje aj predponou *pro-* aj predponou *pře-*. Preto je oproti slovenskému slovesu *prečítať* čes. *přečísti* i *pročísti*,² oproti *prelistovať* s významom „poobracat list za listom“ je v češtine *prolistovati* i *přelistovati*.³

Takýto stav možno zistiť aj pri iných slovesách. Oproti slovesám *preletieť*, *preliezť*, pri ktorých predpona *pre-* značí „smerovanie deja ponad (cez) niečo“, prípadne ďalšie významové odtienky, sú v češtine ekvivalenty *přeletěti* i *proletěti*, *přelézti* i *prolézti*.⁴ Sloveso *prestreliť* má význam „strelou preraziť“, t. j. vyjadruje preniknutie slovesného deja cez niečo (*prestreliť múr*, *prestreliť srdce*, *prestreliť ruku*), ale aj význam „smerovanie deja ponad niečo“. Pokiaľ ide o prvý význam, v istých prípadoch stojí proti nemu v češtine sloveso *přestřeliti*.⁵ Aj v druhom význame, vyskytujúcim sa často v spojeniach zo športovej oblasti (*prestreliť bránu* značí streliť mimo brány, ponad bránu), je v češtine *přestřeliti* (*foťbalista z vyložené pozice přestřelil*⁶). Je však potrebné dodať, že v češ-

² V Slovníku spisovného jazyka českého II je pri hesle *pročísti* výklad „přečíst něco od začátku až do konce, čtením se s něčím seznámit: *pročíst mnoho knih* (str. 900) a tak isto sa vysvetľuje aj prvý význam slovesa *přečísti*: „od začátku do konce čtením se s něčím seznámit, něco poznat“ (str. 1000). Hoci sa v Slovníku slovenského jazyka III (str. 438) vykladá prvý význam slovesa *prečítať* ako „prejsť zrakom čítajúc“, spojenia *prečítať list*, *p. knihu*, *p. noviny*, *p. román*, *p. báseň* svedčia o tom, že ide o ten istý význam, ako má české sloveso *přečísti*; totožný s ním je aj prvý význam slovesa *pročísti*.

³ SSSJ II, 922, 1042. Variant *přelistovati* sa hodnotí ako knižné slovo.

⁴ Porov. najmä významovú zhodu príkladov pri prvom význame sloves *přeletěti/přelétnouti* a *proletěti*: *nad lesem proletěl jestřáb – pták přeletěl*, *přelétl přes pole*, *nad domem* (SSJČ II, 921, 1040). Porov. tiež: *prolézti komín – přelézti zeď* (SSJČ II, 922, 1042).

⁵ V SSSJ II, 1066 sa druhý význam tohto slovesa dokladá spojeniami *přestřeliti běh*, *přestřeliti křídlo*. Ide tu o príklady z jazyka poľovníkov.

⁶ Pozri SSSJ II, 1066.

tine jestvuje vo význame „preniknúť, zasiahnúť cieľ strelou“ len sloveso *prostřeliti*.⁷ Slovesá *prostřeliti*, *přestřeliti* majú osobitné postavenie a zrejme aj vysokú frekvenciu napr. vo vojenskej terminológii. Nie je bez zaujímavosti porovnať ich slovenské ekvivalenty.⁸

Pri konfrontácii slovenských a českých predponových slovík dávajú podnet k úvahe aj slovesá typu *prekřičať*. S týmto slovesom sme sa už stretli pri významovom okruhu „stráviť čas činnosťou vyjadrenou slovesným dejom“ (*prekřičať* — vyplniť čas kričaním, čes. *prokřičeti*). Častejšie sa s týmto slovesom možno stretnúť vo význame „silným hlasom prehlásiť, krikom prekonať“.⁹ V tomto význame je v češtine sloveso *překřičeti*.

Pri niektorých českých slovesách, v ktorých význam „veľká miera deja, nadmernosť“ vyjadruje predpona *pře-*, môže sa ten istý význam vyjadrovať aj predponou *pro-*. Ide tu síce o iný (veľmi jemný) významový rozdiel, ale v zásade predsa len o vyjadrenie veľkej miery deja. Sloveso *prochladiti* značí napr. „silno schladíť“ (*mráz prochladil místnost*¹⁰), čo je vcelku nie veľmi výrazný významový rozdiel oproti slovesu *přechladiti*, ktoré značí „ochladiť na nižšiu teplotu, než je potrebné“, napr. *přechlazený nápoj*, *přechlazené pivo*. Pravda, významy týchto slovík posudzujeme tu z hľadiska slovenčiny. Pozoruhodné sú i slovesá *přesoliti*, *prosoliti*. Význam „osoliť viac, než je potrebné“ vyjadruje sa v našich jazykoch slove-

⁷ Tamže, 948.

⁸ *Česko-slovenský vojenský slovník*, Praha 1962, 175 uvádza k českému slovesu *přestřelovati* slov. *nadstreľovať*. Na terminologickom spojení *nadstreľovanie vlastných jednotiek* možno dobre postrehnúť význam „strieľať nad“, o ktorý tu práve ide. Prekvapuje, že tento slovník nezaznamenáva sloveso *prostřeliti*, zato však uvádza deverbatívum *prostřel* so slovenským ekvivalentom *prestrel* (str. 160). Na homonymitu slovenských výrazov s predponou *pre-* a na jej odstraňovaní pri koordinácii českej a slovenskej vojenskej terminológie upozornil v ostatnom čase J. Kuchař v článku *O koordinaci českého a slovenského názvosloví z hlediska teorie i praxe*, Naše řeč 47, 1964, 7. Autor uvádza dvojice čes. *prostřelovat* — slov. *prestrelovať*, *přestřelovati* — *nadstreľovať* ako príklady, pri ktorých sa nežiadúca homonymita vyriešila úspešne.

⁹ SSJ III, 470 zaznamenáva sloveso *prekřičať* len vo význame „prekonať krikom“, hoci jestvuje aj význam „stráviť čas kričaním“.

¹⁰ Príklad je zo SSJČ II, 912.

sami *presoliť*, *přesoliti*. Za české sloveso *prosoliti* vo význame „dôkladne nasoliť, premiešať soľou“ nemáme však v slovenčine ekvivalent *presoliť*,¹¹ ale *nasoliť*.¹²

Česká slovesná predpona *pro-* má aj iné významy, než sme tu uviedli pri porovnávaní s významami slovenského prefixu *pre-*. Je zaujímavé, že niektoré z týchto významov sa nevyjadrujú v slovenčine vždy prefixáciou, ale inými slovotvornými postupmi. Predpona *pro-* má v češtine napr. význam „javiť sa miestami takým, ako naznačuje slovesný dej“. Tento početne malý významový okruh vyplňajú zväčša deadjektíva, ktorými sa vyjadruje prenikanie, presvitanie nejakej farby cez niečo: *promodrati*, *prorudnouti*, *prožloutnouti*, *prozelenati*. V slovenčine sa tento význam vyjadruje inými predponami alebo opisom,¹³ alebo bezpredponovými zvratnými slovesami (*žltnúť sa*, *zelenieť sa*). Ale proti slovesu *prosvitnout*, ktoré svojím významom „svietiť, žiariť cez niečo, prerážať svetlom alebo svetlou farbou cez niečo“ patrí tiež k slovesám tejto skupiny, jestvuje aj v slovenčine prefigované sloveso *presvitnúť*.¹⁴ Aj ďalší vý-

¹¹ Pozri spracovanie slovesa *presoliť* v SSJ III, 503.

¹² Porov. *nasoliť* = posypať soľou (obyčajne s cieľom konzervovať niečo): *nasoliť mäso*, *nasoliť rybu* (SSJ II, 286) a *prosoliti* = dôkladne nasoliť, promísit solí: *prosolit maso na uzení*; *prosolit houby* (SSJČ II, 943).

¹³ V príkladoch *rty zimou promodrají*; *vzdúch kouřem promodral* (SSJČ II, 927) a *vzdúch od ohnivé záře prorudl* (SSJČ II, 938), ktorými sa dokladajú slovesá *promodrati* a *prorudnouti*, preložili by sme do slovenčiny príslušné slovesá takto: *zmodrejú*, *zmodrel*, *sčervenel*, prípadne opisom: *miestami zmodrejú* ap.

¹⁴ SSJ III, 508. — V spojitosti s predponou *pro-* pokladáme za potrebné pripomenúť, že pri niektorých deverbatívach je oproti nej v slovenčine aj variant *prie-*. Oproti českému *propust* je slov. *priepust*, *propustka* — *priepustka*. Za čes. termín *propustnost* ustálil sa v slovenčine termín *priepustnost* a oproti čes. *propustek* je v slovenčine *priepust* rovnako ako za čes. *propust*. (Ekvivalenty českých termínov *propustka*, *propustnost*, *propust*, *propustek* pozri v Česko-slovenskom vojenskom slovníku, str. 159.) Český termín *propustek* (slov *priepust*) označuje v železničnom alebo cestnom staveiteľstve zariadenie, menšiu stavbu umožňujúcu prechod povrchovej vody. Inými slovami čes. *propustek* = slov. *priepust* je miesto, kadiaľ sa prepúšťa, resp. kadiaľ preteká voda. Porov. *priechod* = miesto, ktorým sa prechádza, *prechod* = prechádzanie (dej); *priestrel* = otvor, miesto vzniknuté prestrelením, *prestrel* = prestrelenie (dej) a pod.

znam českej predpony *pro-* „dôkladne urobiť“ sa v slovenčine vyjadruje prefixálne, napr. *propracovati* — *prepracovať*. (*Propracovať* skladbu značí starostlivo, dôkladne, do podrobností premyslieť skladbu. *Přepracovaná skladba* je skladba, ktorú skladateľ opravil, upravil, prekomponoval. V slovenčine sa pre obidva významy používa spravidla sloveso *prepracovať*.) Okrem slovesa *prepracovať* je v slovenčine bežné v tomto význame aj sloveso *rozpracovať*, ktoré sa používa aj v češtine: *rozpracovaná teória* — *propracovaná teorie*, *rozpracovaná teorie*.

Aj táto materiállove nie príliš bohatá konfrontácia slovenských slovies s predponou *pre-* s príslušnými českými predponovými slovesami ukazuje okrem známeho a ľahko zistiteľného faktu, že dvom českým predponám (*pro-*, *pře-*) odpovedá v slovenčine len jedna predpona (*pre-*) najmä na potrebu prihliadať pri voľbe českých ekvivalentov k slovenským slovesám s predponou *pre-* na významovú stránku. Roztriedenie slovies s prefixmi *pre-* a *pro-*, *pře-* podľa významu slovenskej predpony *pre-* umožnilo aspoň v základných črtách zistiť, ktoré významy predpony *pre-* sú v češtine jednoznačne vyjadrené prefixom *pro-*, ktoré prefixom *pře-*, a napokon, ktoré prípady nie sú jednoznačné. Pri dostatočnom kontexte v týchto prípadoch obyčajne nedochádza k nedorozumeniu. Citlivé sú však situácie bezkontextové (napr. v odbornej terminológii), ktoré si vyžadujú osobitné riešenie. (Porov.: *přestřeliti* — *nadstrelit*, *prostřeliti* — *prestrelit*; *přesoliti* — *presolit*, *prosoliti* — *nasolit* atď.) Pravda, presnejší obraz o rozložení týchto prefixov a o ich vzájomných vzťahoch možno zostaviť len detailným porovnaním materiálu aspoň takého rozsahu, ako je v našich normatívnych slovníkoch. Z toho dôvodu môže byť náš príspevok len nepatrným zlomkom celistvejšieho obrazu.

NIEKOĽKO PRIPOMIENOK K LETECKÝM TERMÍNOM

Jarmila Pikorová—Bartáková

Nechceme tu všestranne rozoberať rozsiahle letecké názvoslovie. Chceme len poukázať, že i napriek zásahom jazykových korektorov často prenikajú do odborných leteckých časopisov a kníh kalky a také slová, ktoré nevyhovujú slovotvorným postupom slovenčiny, prípadne češtiny. Nájdeme ich väčšinou v prekladoch ruskej leteckej literatúry. Hoci je ruština slovanský jazyk a hoci sú snahy o zblížovanie slovanskej terminológie správne, nemožno z ruštiny mechanicky prebrať bez ohľadu na špecifickosť tvorenia slov v slovenčine, resp. češtine, i keď ide o jazyky príbuzné.

Uvedieme niekoľko druhov leteckých termínov, ktoré sú typické pre ruštinu, ale v slovenčine sú nevyhovujúce.¹ Napríklad zložené pomenovania s cudzím slovom, morféomou na začiatku: авиапочта / аэропочта — *letecká pošta*, авиамаяк / аэромаяк — *letecký maják*, авиаматка / авианосец — (*materská*) *lietadlová loď*, авиамодель — *model lietadla*, авиамотор — *lietadlový motor*, оргстекло — *organické sklo*, спецключ — *špeciálny kľúč*, спецодежда — *pracovný oblek*, авиарадист — *letecký rádiotelegrafista*. V našej terminológii sa uprednostňujú v týchto prípadoch združené pomenovania.

Pri ruských zloženinách s cudzím slovom vo funkcii určujúceho člena býva často dvojčlenné i určované substantívum: авиаторпедоносец — *torpédonosné lietadlo*, авиакимбомба — *letecká plynová bomba*, бортофотооператор — *letecký fotograf*. K tomuto typu názvov patrí aj ruské аэросев alebo аэропосев — *sejba z lietadla*. Tento termín sa v našich textoch niekedy uvádza v pôvodnej forme *aэросев*. Jeho udomácneniu napomáha nielen istá stručnosť vyjadrenia príslušnej činnosti, ale i bohatý výskyt podobných zloženín (napr. *rádioprijímač*, *rádiolampa*, *fotočlánok* ap. utvorených podľa medzinárodných názvov *aeroklub*, *autokar*)² bez ohľadu na to, že vyjadrujú predmetovosť a nie činnosť a že v našich jazykoch sa dáva prednosť skôr združeným pomenovaniám so zhodným alebo nezhodným prívlastkom.

V českom preklade knihy o konštrukcii lietadiel³ sú kalkované ruské združené pomenovania, napr. лонжерон ферменнобалочный

¹ Príklady sú z publikácie *Velký rusko-slovenský slovník*, Bratislava 1960 a S. Makarjev, *Rusko-český letecký slovník*, SNTL, Praha 1956.

² Pozri Karel Sochor, *Příručka o českém odborném názvosloví*, ČSAV, Praha 1955, 23.

³ M. N. Šulženko, *Konstrukce letadel*, SNTL, Praha 1953.

ako nosník príhrado-plnostěnný (v Rusko-českom leteckom slovníku: nosník příhradové a plnostěnné konstrukce). Podobne sú utvorené pomenovania křídla příhrado-komorová, podvozek příhrado-nosníkový, trup příhrado-plnostěnný, žebro příhrado-plnostěnné, trup plnostěnno-skořápkový (dnes v češ. skořepinový, slov. trup s pásnicami⁴), křídla monobloko-nosníkové, komora prostorovo-příhradová, kmity křidel ohybo-krutové, kmity křidel ohybo-křídélkové. Ruské termíny флаттер изгибно-крутильный a изгибно-элеронный sú preložené ako flutter ohybo-krutový a ohybo-křídélkový (nehovoriac ani o termíne flutter alebo flater, ktorý sa dnes častejšie nahrádza priezračnejším pomenovaním trepotanie, čes. třepotání). Takéto tvorenie zložených adjektív sa bohato využíva v ruštine, nie však v našich jazykoch, najmä nie v technickej terminológii, kde sa uprednostňujú nezložené adjektíva tvoriace viacnásobné prívlastky.

Naša terminológia sa vyhýba cudzím slovám viac ako ruština. Zrejme je to z príkladov škrupinová konstrukcia — монококовая конструкция (z angl. monocoque construction), svetlomet — прожектор (z fr. projecteur), škrtiaca klapka — дроссель (z nem. Drosselklappe), škrtič (motor) — дросселировать (zo spojenia den Motor drosseln), trup — фюзеляж (z angl. a fr. fuselage), tryska — жиклер (z fr. gicleur).

Prostredníctvom ruštiny sa v našom letectve zaužíval aj termín šturmar ako synonymum k uprednostňovaným pomenovaniám letovod alebo navigátor. Tento názov germánskeho pôvodu prenikol do ruštiny v období vlády Petra Veľkého vo funkcii námorníckeho termínu prostredníctvom holandsčiny a len v nedávnej minulosti sa presunul do oblasti leteckého názvoslovía. Tou istou cestou sa do ruštiny dostali aj termíny руль — kormidlo (z hol. Roer, angl. rudder, nem. Ruder), v letectve руль высоты — výškové kormidlo, киль — čes. kýlová plocha, slov. zvislá vodiaca plocha (z hol. Kiel, angl. keel, nem. Kiel, fr. quille) alebo авкер, борт, дрейф⁵ ap. Iné termíny zasa prešli do ruštiny z francúzštiny, napr. лонжерон — pozdĺžnik (fr. longeron), флот — loďstvo (v letectve воздушный флот) ap.

Jedným z častých pomenovaní v ruskej terminológii (na rozdiel od našej) sú dvojslovné pomenovania typu podstatné meno + podstatné meno, obidve v nominatíve, pričom druhé substantívum bližšie určuje prvé. Niekoľko prevzatých termínov tohto typu sa

⁴ Pozri *Letecký terminologický slovník*, SAV, Bratislava 1953, 384.

⁵ Pozri И. Сморгонский *Кораблестроительные и некоторые морские термины нерусского происхождения*, АН СССР, Москва—Ленинград, 1936.

v našich jazykoch už udomácnilo, pravda v rozmanitých odboroch (napr. *člen korešpondent*⁶). V ruštine je tento druh pomenovania veľmi častý: щитки-закрылки — *vztlakové klapky*, самолет авиа-носец — *materská loď*, самолет-эталон — *prototypové (vzorové) lietadlo*, самолет-снаряд — *riaditeľná strela*, самолет-бомба — *lietajúca bomba*, летчик-истребитель — *stíhací letec*, пилот / летчик-испытатель — *skúšobný letec, pilot*. Termínu pilot alebo летчик-инструктор sa používajú alebo začínajú používať aj u nás (*pilot-inštruktor*) podobne, ako sa popri termíne *letecký pozorovateľ* používa aj menej vhodný termín *letec-pozorovateľ* (летчик-наблюдатель obyčajne skrátene až na летнаб). Pravda v ruštine sa celkom bežne používajú i združené pomenovania so zhodným prívlastkom: боевой, ведущий, коммерческий пилот ар.

V ruskej leteckej terminológii sú produktívne aj zloženiny z dvoch domácich substantív so spojovacím vokálom -o-: самолето-вылет — *vzlet lietadla*, самолетостроение — *výroba lietadiel*, самолетовождение — *letecká navigácia*. Prvé substantívum je v determinatívnom vzťahu k druhému. Zriedkavejšie sú zloženiny podstatné meno + sloveso (тип глазомер штурмана = *schopnosť navigátora odhadovať vzdialenosť od oka*).

V ruskej leteckej terminológii je pozoruhodné časté používanie skratiek, čo v našej terminológii nie je vôbec, napr.: АРК — авиационный радиокompас, БКН — бортовая карта звездного неба, ПК — поправка в курсе, НМТ — нижняя мертвая точка, ЛБУ — линейное боковое уклонение.

Pri združených pomenovaniach, kde je motivačným prvkom osobné meno, môže mať meno osoby postavenie nezhodného prívlastku v genitíve, napr.: сопло Лавалея — *Lavalova trubica*, компенсатор Флетнера — *odlahčovacia ploška (fletner)*. Často dochádza k tomu, že sa vlastné meno stane názvom veci: штауфер — *Štaufferova maznica*. Niekedy osobné meno splýva s pomenovaním predmetu do jedného zloženého celku, v ktorom sa pôvodný význam osobného mena postupne stráca a ostáva len význam pomenovania predmetu, napr. бoudenодержатель — *Bowdenov držiak*. Nesklonné osobné mená (v slovenčine sa skloňujú) stoja vo viacslovných pomenovaniach na prvom mieste: Пито трубка — *Pitotova trubica*, Бернулли уравнение — *Bernulliho rovnica*.

Treba ešte spomenúť združené pomenovania s nezhodným prívlastkom v genitíve (ide o genitív vlastnosti, v našej terminológii pomerne zriedkavý), ktorý nie je len vysvetlením, ale priam hlavnou

⁶ Ján Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 108.

časťou termínu, napr.: механизм подъема — *zafahovací mechanismus*, разведчик открытого моря — *prieskumné námorné lietadlo*, руль направления — *smerové kormidlo*. Sú to zväčša kalky z francúzštiny, napr.: руль направления — *gouvernail de direction*, руль высоты — *gouvernail de profondeur*, дисциплина полета — *discipline de vol*. Osobitnú formu má nezhodný prívlastok v pomenovaní переключитель прием-передача — *prepínač na príjem a vysielanie*.

V ruštine sa vo väčšej miere ako v slovenčine využívajú predložkové pády vo funkcii nezhodného prívlastku, ktorý je určujúcim členom celého združeného pomenovania: двигатель с наддувом — *kompresorový motor*, лет с снижением — *klesavý let*, лет с брошенной ручкой — *let s voľnou riadiacou pákou*, лет с воľným kormidlom.

Uvedený materiál ukazuje na isté rozdiely v našej a v ruskej leteckej terminológii. Niektoré ruské termíny, ktoré sa používajú v našom jazyku, spravidla pociťujeme ako nesúrodé, lebo vybočujú z našich bežných slovotvorných postupov a aj napriek snahe o zblížovanie slovanských terminológií musia sa nahradiť domácim pomenovaním, ktoré je vzhľadom na príbuznosť slovanských jazykov obyčajne významove zreteľné a pochopiteľné. Nie každý prekladateľ si to uvedomuje a často práve zrozumiteľnosť zvädza k mechanickému prevzatiu cudzieho termínu. K takýmto zjavom bude dochádzať dotiaľ, kým nebude odborné spracovaná celá letecká terminológia tak v ruštine, ako aj v slovenčine a češtine. Značný kus práce sa už urobil. V Sovietskom sväze vyšiel celý rad drobných leteckých terminologických slovníkov,⁷ ktoré zostavila Vedecká komisia leteckej terminológie pri Akadémii vied SSSR. Obsahujú obyčajne 100—200 základných názvov z určitej oblasti.

U nás zatiaľ vyšiel iba *Rusko-český letecký slovník a Letecký terminologický slovník*, v ktorom je okolo 1300 najzákladnejších pomenovaní. (Pozri poznámku č. 1 a 4.) Značný počet leteckých termínov obsahuje aj *Česko-slovenský vojenský slovník* (Praha 1962). Pripravuje sa aj rozsiahla norma ČSN — *Letecké názvosloví*, ale práca postupuje veľmi pomaly.

⁷ *Терминология аэродинамического расчета самолета*, выпуск 17, Москва 1954; *Терминология конструкции и прочности самолета*, выпуск 18, Москва 1954; *Терминология конструкции турбореактивных, турбовинтовых и поршневых двигателей*, выпуск 19, Москва 1954; *Терминология воздушных винтов и вертолетов*, выпуск 20, Москва 1954; *Терминология теории и характеристик авиационных газотурбинных двигателей и турбомашин для комбинированных силовых установок*, выпуск 24, Москва 1954; *Терминология управления, регулирования и автоматики авиадвигателей*, выпуск 28, Москва 1954.

V SSSR boli vydané aj dvojjazyčné letecké slovníky.⁸ Technická verejnosť by určite s veľkým záujmom prijala vydanie podobných leteckých slovníkov aj u nás. Boli by vhodnou pomôckou i člen pre pracovníkov v letectve, ale aj pre študentov na odborných školách, ako je napr. Vyššie letecké učilište v Košiciach alebo Vojenská akadémia A. Zápotockého v Brne, a konečne i pre poslucháčov na novozriadenej Vysokiej škole dopravnej v Žiline.

⁸ *Англо-русский авиационный словарь*, Москва 1963; *Французско-русский авиационный словарь*, Москва 1962.

NÁVRH NOVÉHO SLOVENSKEHO NÁZVOSLOVIA
CHROBÁKOV*

Ján Madlen

V systematickej zoológii máme zásluhou prof. O. Ferianca slovenské názvoslovie stavovcov rozšírených na Slovensku v podstate už spracované. Kritickejšia je situácia pri bezstavovcoch, kde je slovenské názvoslovie vo vedeckých a odborných prácach, ako aj v učebniciach veľmi skromné a navyše aj nejednotné. Uvedieme príklad. V zoológii I od prof. Langu (slovenské skriptá z roku 1963, str. 246) uvádza sa ako slovenský ekvivalent vedeckého názvu *Lampyrus noctiluca* L. pomenovanie *svietivka väčšia*. V Prírodopise pre 7. ročník základných deväťročných škôl (Bratislava 1962, str. 45) sa tento druh nazýva *svätotjánska muška*. V Lesnickej zoológii od inž. Vl. Hendrycha (slovenský preklad, Bratislava 1960, str. 148) sa pre ten istý druh uvádza názov *svietivka svätotjánska*. Vidíme teda, že iné názvy sa učia deti v školách, iné používajú ich učitelia a napokon iné zas lesníci.

Nedostatky v slovenskom názvosloví bezstavovcov úspešne odstraňuje prof. Kľačko. Na jeho záslužnú prácu chceme nadviazať týmto príspevkom, pričom nemáme v úmysle vytvoriť novú slovenskú nomenklatúru za každú cenu. Zhrňujeme všetko, čo nám je známe z používaného slovenského názvoslovia a ponechávame to, čo by bolo najvhodnejšie. Vyhovujúce české názvy adaptujeme. Len tam, kde sú v tomto smere nedostatky, alebo si to vyžaduje systematika, vytvárame pre čeľade, rody a druhy nové slovenské názvy.

Slovenské názvy *chrobáky* (Coleoptera), *mäsožravé* (Adephaga), *všežravé* (Polyphaga) sú vžitá a vyhovujú. Rovnako sú

* Poznámka redakcie: Návrh názvoslovia chrobákov uverejňujeme s cieľom, aby sa o ňom rozvinula širšia odborná diskusia. S niektorými názvami však nemožno súhlasiť z jazykového hľadiska. Ide napr. o názvy *húsenkár*, *okružlec*, *ničivcovité*, *rušivec*, *zlatojamkár*, ktoré nevyhovujú zo slovo tvorného hľadiska (*húsenkár*, *zlatojamkár*), resp. sa ukazuje potreba motivovať ich vhodnejšie (*ničivcovité*, *rušivec*).

vžité názvy *svižníkovitě*, *svižník*, *bystruškovité*, *bystruška* a *húseničiar*.

V čeľadi *bystruškovité* je rod *Amara* Bon. (čes. *kvapník*). Pre tento rod nemáme slovenské názvy. Vyhovujúci by bol názov *behúnik* a pre druh *Amara familiaris* Duft., zaradený do tejto čeľade, navrhujeme pomenovanie *behúnik domáci*.

Za vyhovujúce pokladáme aj vžité slovenské pomenovanie pre rody (a zadelené druhy) *hrbáč*, *prskavec*, *potápač*, *vodomil* a *zdochlinár*.

V čeľadi *zdochlinárovité* (Silphidae) je i rod *Xylodrepa* Thoms. V citovanej Lesnickej zoológii (str. 147) sa pre tento rod použilo pomenovanie *zdochlinár*. Pretože sa názov *zdochlinár* už použil pre rod *Silpha* L., pre ktorý je aj príliehavejší (Silphidae — *Silpha*, *zdochlinárovité* — *zdochlinár*), zo systematického hľadiska je potrebné vytvoriť nové pomenovanie pre rod *Xylodrepa* Thoms. Ako motivačný znak by sa mohol využiť fakt, že tento chrobák ničí drobné húsenice. Odporúčame pomenovanie *húsenkár*. Pre druh *Xylodrepa quadripunctata* Schreb. by sa potom mohol ustáliť slovenský názov *húsenkár štvorbodkový*. Podobne je potrebné utvoriť nový slovenský názov i pre rod *Phosphuga* Leach. a pre druh *Phosphuga atrata* L. Za vyhovujúce tu pokladáme názvy *okruhlec* a *okruhlec čiernastý*.

Pre čeľaď Rhizophagidae používa sa slovenské pomenovanie *liskavcovité*. Vzhľadom na to, že čeľaď Chrysomelidae má len málo odlišné pomenovanie — *liskavkovité*, je potrebné utvoriť nové pomenovanie pre čeľaď Rhizophagidae — *podkôrníkovité*, pre rod *Rhizophagus* Host. — *podkôrník*, pre druh *Rhizophagus grandis* Gyl. — *podkôrník veľký* a pre *Rhizophagus depressus* F. — *podkôrník stlačený*, aby nedochádzalo k zámene a omylom.

Pre čeľaď Byturiidae možno prevziať české pomenovanie *malinovníkovití* (slov. *malinovníkovité*). Ako rodové pomenovanie pre *Byturus* Latr. navrhujeme podobu *malinovník* a ako druhový názov pre lat. *Byturus tomentosus* F. slov. *malinovník plstnatý*.

K odchýlke oproti českému pomenovaniu došlo v návrhu názvoslovia pri čeľadi Temnochilidae. České pomenovanie tejto čeľade *kornatcovití* pre slovenčinu nie je vyhovujúce. Vyhovujúcejšie by bolo *ničivcovité* a pre rod *Nemosoma* Latr. s druhom *Nemosoma elongatum* L. by sa mohli ustáliť názvy *dlhánik* a *dlhánik podkôrný*.

V čeľadi Dermestidae (*kožojedovité*) je rod *Anthrenus* Geoffr. Pre tento rod sa používa slovenské pomenovanie *záškodník*. Vzhľadom na české pomenovanie *rušník* bolo by účelné zaviesť pre slovenské názvoslovie podobu *rušivec* a druh *Anthrenus museorum* L. pomenovať potom *rušivec muzejný*.

V čeľadi Staphylinidae (*drobčikovité*) bolo zo systematických dôvodov potrebné utvoriť nové slovenské pomenovanie pre rod *Ocypus* Steph. a pre druh *Ocypus oelens* Müll. Podľa nášho názoru sú tu vhodné podoby *bežec* a *bežec smradľavý*.

Nové rodové meno bolo potrebné utvoriť z čeľade Histeridae (*tanečníkovité*). Pre rod *Platysoma* Leach. odporúčame podobu *plocháč* a pre druh *Platysoma oblongum* F. zas pomenovanie *plocháč pretiahnutý*.

V čeľadi Coccinelidae (*lienkovité*) je rod *Adalia* Muls., pre ktorý sa používa pomenovanie *lienka*. Keďže sa tento názov ustálil i pre rod *Coccinella* L., ktorému lepšie vyhovuje, musel sa pre rod *Adalia* Muls. utvoriť nový názov — *voškárka* a pre druh *Adalia bipunctata* L. — *voškárka dvojbodková*.

Pre uvedený druh *Lampyris noctiluca* L. z čeľade Lampyridae (*svietivkovité*) by lepšie vyhovovalo pomenovanie *svietivka svätobjánska*.

Čeľaď Elateridae sa v slovenskom názvosloví pomenúva nevyhovujúcim pomenovaním *kováčikovité* (porov. čes. *kovářikovití*). Výstižnejšie by bolo pre túto čeľaď pomenovanie *pružníkovité*, ktorým sa vyjadruje špeciálna schopnosť chrobákov tejto čeľade vymršťovať sa do výšky po dopade na chrbát.

Rod *Elater* L. by sa potom nazýval *pružník* a druh *Elater sanguineus* L. by mal slovenský názov *pružník krvavý*.

Nové slovenské pomenovanie bolo potrebné vytvoriť aj pre rod *Agriotes* Eschsch., ktorý sa z dôvodov systematických musí odlišovať od rodu *Elater*. Vychádzajúc z príznačnej vlastnosti čeľade Elateridae, pomenovali sme rod *Agriotes* názvom *mrštník*. Druhy zaradené do tohto rodu budú mať potom slovenské názvy *mrštník čiarkovaný*, *mrštník tmavý* a pod.

Pre rod *Lacon* Lap. z čeľade Elateridae utvoril sa slovenský názov *pliesňovec*, čo súvisí s charakteristickým zafarbením chrobákov. Pre druh *Lacon murinus* L. utvorilo sa pomenovanie *pliesňovec černastý*, v ktorom druhový názov *černastý* lepšie vystihuje latinské *murinus* ako doposiaľ používané slovenské adjektívum *sivý* alebo české *šedý*.

V čeľadi Buprestidae (*krascovité*) ponechal sa rodový názov *krasec* len pre rod *Buprestis* L. Pre ďalšie rody bolo potrebné

utvoriť nové slovenské pomenovania. Pre rod *Anthaxia* Eschsch. odporúčame pomenovanie *kvetnica*, pre rod *Chalcophora* Sol. — *zlatka*, pre rod *Poecilonota* Esch. — *rôznochrbátnik*, pre rod *Chrysobothrys* Eschsch. — *zlatojamkár*.

Pre druh *Poecilonota variolosa* Payk sa v slovenčine používa druhový názov *osikový*. Podobne sa slovo *osikový* používa i v češtine. Vzhľadom na latinské *variolosa* vhodnejšie je slovo *pestrý*. Celý názov tohto chrobáka je potom *rôznochrbátnik pestrý*. Podobnú zmenu bolo potrebné urobiť aj s druhom *Chrysobothrys affinis* F., kde sa za latinské *affinis* používa v slovenčine adjektívum *šesťbodý* a v češtine *šesttečný*. Navrhujeme používať slovenský druhový názov *príbuzný*. Celý názov tohto chrobáka by bol *zlatojamkár príbuzný*.

Ďalej uvedieme prehľad názvov najbežnejších čeľadí rodov a druhov chrobákov. Na prvom mieste je latinský názov, na druhom mieste uvádzame doteraz používaný slovenský názov, na treťom mieste je český názov a napokon na štvrtom mieste navrhujeme nový názov, ak doterajší nevyhovuje alebo ak dosiaľ nejstvue nijaký názov.

Rad: COLEOPTERA — chrobáky — brouci — chrobáky

A. Podrad: *Adephaga*
mäsožravé chrobáky
mäsožraví
mäsožravé chrobáky

I. Čeľaď: *Cicindelidae*
svižníkovité
svižníkovití
svižníkovité

Rod: *Cicindela* Dej.
svižník
svižník
svižník

1. *Cicindela campestris* L., svižník poľný, svižník poľní, svižník poľný;
2. *Cicindela silvatica* L., svižník lesný, svižník lesní, svižník lesný; 3. *Cicindela silvicolla* Latr., —, svižník lesomil, svižník lesomil; 4. *Cicindela hybrida* L., svižník pieskový, svižník písčinný, svižník pieskový; 5. *Cicindela germanica* L., —, svižník nemecký, svižník nemecký.

II. Čeľaď: *Carabidae*
bystruškovité
střevlíkovití
bystruškovité

Rod: *Carabus L.*
bystruška
střevlík
bystruška

6. *Carabus coriaceus L.*, bystruška kožatá, střevlík kožitý, bystruška kožatá; 7. *Carabus granulatus L.*, —, střevlík zrnitý, bystruška zrnitá; 8. *Carabus intricatus L.*, bystruška vráskavá, střevlík vráscitý, bystruška vráskavá; 9. *Carabus cancellatus Ill.*, bystruška medená, střevlík měděný, bystruška medená; 10. *Carabus violaceus L.*, bystruška fialová, střevlík fialový, bystruška fialová; 11. *Carabus auratus L.*, bystruška zlatistá, střevlík zlatistý, bystruška zlatistá; 12. *Carabus auronitens Fabr.*, bystruška zlatistoliskavá, střevlík zlatolesklý, bystruška zlatoliskavá; 13. *Carabus hortensis L.*, —, střevlík záhradní, bystruška záhradná.

Rod: *Calosoma Weber*
húseničiar
krajník
húseničiar

14. *Calosoma sycophanta L.*, húseničiar pižmový, krajník pižmový, húseničiar pižmový; 15. *Calosoma inquisitor L.*, húseničiar hnedý, krajník hnědý, húseničiar hnedý.

Rod: *Amara Bon.*

—
kvapník
behúnik

16. *Amara familiaris Duft.*, —, —, behúnik domácí.

Rod: *Zabrus Clairv.*

hrbáč
hrbáč
hrbáč

17. *Zabrus gibbus F.*, hrbáč obilný, hrbáč osenní, hrbáč obilný.

Rod: *Brachynus Web.*

prskavec
prskavec
prskavec

18. *Brachynus explodens Duft.*, prskavec menší, prskavec menší, prskavec menší.

Rod: *Harpalus Latr.*

bežec
kvapník
bežec

19. *Harpalus aeneus F.*, bežec menivý (bystruška menlivá), kvapník

měňivý, běžec menlivý; 20. *Harpalus pubescens* Müll., běžec plstnatý, kvapník plstnatý, běžec plstnatý.

III. Čeľaď: *Dytiscidae*

potápačovitě (potápnikovitě)

potápnikovití

potápačovitě

Rod: *Dytiscus* L.

potápač (potápnik)

potápnik

potápač

21. *Dytiscus marginalis* L., potápač obrúbený (potápnik obrúbený), potápnik vroubený, potápač obrúbený.

B. Podrad: *Polyphaga*

všežravé chrobáky

všežraví

všežravé chrobáky

IV. Čeľaď: *Hydrophilidae*

vodomilovitě

vodomilovití

vodomilovitě

Rod: *Hydrous* Leach.

vodomil

vodomil

vodomil

22. *Hydrous piceus* L., vodomil čierny, vodomil čierny, vodomil čierny.

V. Čeľaď: *Silphidae*

zdochlinárovité

mrchožroutovití

zdochlinárovité

Rod: *Silpha* L.

zdochlinár

mrchožrout

zdochlinár

23. *Silpha obscura* L., zdochlinár obyčajný, mrchožrout obecný, zdochlinár obyčajný; 24. *Silpha thoracica*, zdochlinár červenoštitny, -, zdochlinár červenoštitny.

Rod: *Xylodrepa* Thomps.

zdochlinár

mrchožrout

húsenkár

25. *Xylodrepa quadripunctata* Schreb., zdochlinár húsenicový, mrchožrout housenkár, húsenkár štvorbodkový.

Rod: *Phosphuga* Leach.

—

—

okružlec

26. *Phosphuga atrata* L., —, —, okružlec černastý.

Rod: *Necrophorus* fabr.

hrobárik

hrobařík

hrobárik

27. *Necrophorus vespillo* L., hrobárik obyčejný, hrobařík obecný, hrobárik obyčejný.

VI. Čeľaď: *Rhizophagidae*

liskavcovité

iesklecovité

podkôrníkovité

Rod: *Rhizophagus* Hbst.

liskavec

—

podkôrník

28. *Rhizophagus grandis* Gyl., —, —, podkôrník veľký; 28. *Rhizophagus depressus* F., liskavec tenký, —, podkôrník stlačený.

VII. Čeľaď: *Byturidae*

—

malinovníkovití

malinovníkovité

Rod: *Byturus* Latr.

—

malinovník

malinovník

30. *Byturus tomentosus* F., —, malinovník plstnatý, malinovník plstnatý.

VIII. Čeľaď: *Temnochilidae*

—

kornatcovití

ničivcovité

Rod: *Nemosoma* Latr.

—

kornatec

dlhánik

31. *Nemosoma elongatum* L., —, kornatec dlhý, dlhánik podkôrný.

IX. Čeľaď: *Dermestidae*

kožojedovité

kožojedovití

kožojedovité

R o d : *Dermestes L.*,
kožojed
kožojed
kožojed

32. *Dermestes lardarius L.*, kožejed obyčajný, kožejed obecný, kožejed obyčajný.

R o d : *Anthrenus Geoffr.*
záškodník
rušník
rušivec

33. *Anthrenus museorum L.*, záškodník múzejný, rušník musejní, rušivec muzejný.

X. Č e ľ a ě : *Staphylinidae*
drobčikovité
drobčíkovití
drobčikovité

R o d : *Staphylinus L.*
drobčík
drabčík
drobčík

34. *Staphylinus caesareus Cederh.*, drobčík ozdobený (cisársky), drabčík zdobený, drobčík cisársky; 35. *Staphylinus erythropterus L.*, drobčík červenkridly, -, drobčík červenokridly.

R o d : *Ocyopus Steph.*
-
-
bežec

36. *Ocyopus oelens Müll.*, -, -, bežec smradľavý.

XI. Č e ľ a ě : *Cleridae*
pestrokrovkovité
pestrokrovečnikovití
pestrokrovkovité

R o d : *Thanasimus Latr.*
pestrokrovka
pestrokrovečník
pestrokrovka

37. *Thanasimus formicarius L.*, pestrokrovka mravčia, pestrokrovečník mravenčí, pestrokrovka mravčia.

XII. Č e ľ a ě : *Histeridae*
tanečníkovité
mrštníkovití
tanečníkovité

Rod: *Platysoma* Leach.

—
—
plocháč

38. *Platysoma oblongum* F., tanečník dlhý, —, plocháč pretiahnutý.

XIII. Čeľaď: *Coccinellidae*

lienkovité
slunéčkovité
lienkovité

Rod: *Coccinella* L.,

lienka
slunéčko
lienka

39. *Coccinella septempunctata* L., lienka sedmobodková, slunéčko sedmi-
tečné, lienka sedmobodková.

Rod: *Adalia* Muls.

lienka
slunéčko
voškárka

40. *Adalia bipunctata* L., lienka dvojbodková, slunéčko dvojtečné, voš-
kárka dvojbodková.

XIV. Čeľaď: *Lampyridae*

svietivkovité
svätluškovití
svietivkovité

Rod: *Lampyris* Geoffr.

svietivka
svätluška
svietivka

41. *Lampyris noctiluca* L., svietivka väčšia (svietivka svätojánska, svä-
tojánska muška), svätluška väčšia, svietivka svätojánska.

XV. Čeľaď: *Elateridae*

kováčikovité
kovaříkovití
pružníkovité

Rod: *Elater* L.

kováčik
kovařík
pružník

42. *Elater sanguineus* L., —, kovařík krvavý, pružník krvavý.

Rod : *Agriotes Eschsch.*

kováčík
kovařík
mrštník

43. *Agriotes lineatus L.*, kováčík obilný, kovařík obilný, mrštník čiarkovaný; 44. *Agriotes obscurus L.*, kováčík tmavý, —, mrštník tmavý.

Rod : *Lacon Lap.*

kováčík
kovařík
pliesňovec

45. *Lacon murinus L.*, kováčík sivý, kovařík šedý, pliesňovec černastý.

Rod : *Corymbites Latr.*

kováčík
kovařík
stromovec

46. *Corymbites aeneus L.*, kováčík kovový, kovařík kovový, stromovec kovový.

Rod : *Athous Esch.*

kováčík
kovařík
voľnokrok

47. *Athous subfuscus Steph.*, kováčík hladký, —, voľnokrok hladký.

XVI. Čeľaď : *Buprestidae*

krascovité
krascovití
krascovité

Rod : *Buprestis L.*

krasec
krasec
krasec

48. *Buprestis rustica L.*, krasec lesný, krasec lesní, krasec obyčajný.

Rod : *Anthaxia Eschsch.*

krasec
krasec
kvetnica

49. *Anthaxia quadripunctata L.*, krasec štvorbodkový, krasec čtyřtečný, kvetnica štvorbodková.

Rod : *Chalcophora Sol.*

krasec
krasec
zlatka

50. *Chalcophora mariana* Lap., krasec medený, krasec mēďák, zlatka bo-
rovicová.

Rod: *Poecilonota* Esch.

krasec

krasec

rôznochrbátnik

51. *Poecilonota rutilans* F., krasec lipový, krasec lipový, rôznochrbátnik
lipový; 52. *Poecilonota variolosa* Payk., krasec osikový, krasec osikový,
rôznochrbátnik pestrý.

Rod: *Chrysobothrys* Eschsch.

krasec

krasec

zlatojamkár

53. *Chrysobothrys affinis* F., krasec šestibodý, krasec šestitečný, zlato-
jamkár príbuzný.

Rod: *Agrilus* Curt.

poľník

poľník

poľník

54. *Agrilus viridis* L., poľník zelenkastý, poľník zelený, poľník zelenkastý;
55. *Agrilus biguttatus* F., —, poľník dvojtečný, poľník dvojskvrnný.

Z P R Á V Y A P O S U D K Y

LINGVISTIČNAJA TERMINOLOGIJA I PRIKLADNAJA TOPONOMASTIKA,
INSTITUT JAZYKOZNANIJA AN SSSR, MOSKVA 1964.

V zborníku sú zahrnuté štúdie pracovníkov sektora štruktúrnej a apli-
kovanej lingvistiky Jazykovedného ústavu AV SSSR. Z toho dve štúdie sa
týkajú jazykovednej terminológie, tri sa zaoberajú problematikou karto-
grafie a toponymiky.

V. S. Minavičev skúma fonetickú terminológiu v prácach J. Bau-
douina de Courtenay, vlastne iba v jeho ruských prácach (Fonetičeskaja
terminologija v trudach A. Boudena de Kurtene, 7–30). Rozborom termí-
nu a pojmu *fonetika* ukazuje, že Baudouin de Courtenay mal za svojej
vedeckej činnosti niekoľko náhľadov na obsah fonetiky, a to aj protire-
čivých. No i pri zrejmej neustálenosti možno konštatovať, že práce Bau-
douina de Courtenay znamenali veľký prínos aj k ustáteniu ruskej fone-

tickej terminológii: mnohé termíny preložil do ruštiny, mnohé sám utvoril (napr. *fonéma*, *graféma*).

V osobitnej kapitole podáva V. S. Minačev prehľad štruktúrnych typov termínov. Zisťuje dva základné typy (adjektívum + substantívum, substantívum + substantívum) a osem typov vznikajúcich kombináciou, resp. rozšírením základných typov, pričom uvádza ich percentuálny výskyt.

Zdá sa však, že niektoré štruktúrne typy možno vykladať aj inak, než ako to robí autor. Podľa V. S. Minačeva typ *zákon asimilácie samohlások* má formálnu štruktúru $S \rightarrow S \rightarrow S$, čo znamená, že slovo *samohláska* je podradené slovu *asimilácia* a to zase slovu *zákon*. V skutočnosti však treba predpokladať pojem „asimilácie samohlások“, teda štruktúru $S \rightarrow S$, ktorá je ako celok podradená pojmu „zákon“. Teda formálna štruktúra by tu mohla byť $S \rightarrow (S \rightarrow S)$. Treba však pripomenúť, že tu ide vlastne iba o jazykovú nadradenosť slova *zákon*, z logického hľadiska je hlavným členom tohto termínu spojenie *asimilácia samohlások*, kým slovo *zákon* len vyjadruje formu tohto pravidla.

V type *fonetická deliteľnosť slov* predpokladá autor formálnu štruktúru $(A \leftarrow S) \rightarrow S$; teoreticky by tu však bola možná aj štruktúra $A \leftarrow (S \rightarrow S)$. Oprávnenosť tej alebo inej štruktúry by bolo treba dokázať podrobnejším rozborom obsahu termínov tohto typu. Napokon aj v type *progresívny smer zmeny zvukov* by popri štruktúre $(A \leftarrow S) \rightarrow S \rightarrow S$, ktorú uvádza autor, bolo možné odôvodniť aj štruktúru $(A \leftarrow S) \rightarrow (S \rightarrow S)$.

Sotva možno súhlasiť s pesimistickým postojom autora k možnosti vymedzenia termínov a netermínov. I keď síce nejednotlivé zatial spoľahlivé formálne kritériá pre takéto odlišenie, predsa nemožno nebrať do úvahy vzťah termínu k pojmu a miesto pomenúvaného pojmu v danej pojmovej sústave.

Štúdia V. A. Ickoviča *O slovare novej lingvistickej terminológii* (31–44) má tri časti. V prvej sa rozoberá povaha termínu a typy terminologických slovníkov, v druhej sú poznámky o charaktere terminológie nových jazykovedných smerov a v tretej sa načrtáva projekt veľkého slovníka jazykovednej terminológie.

Základné definície slova a termínu, z ktorých autor vychádza, sú pomerne jednoduché. Slovo pokladá za znak pojmu, spravidla znak nemotivovaný, kým termín za motivovaný znak. Pri takomto chápaní vzniká napr. otázka, či slová ako *slovo*, *veta*, *slabika*, ktoré zrejme nie sú motivované, nemožno pokladať za jazykovedné termíny a či ich teda nebude potrebné uvádzať v terminologickom slovníku. Pozorovanie o protirečení medzi systémovým charakterom terminológie a jej historickým vývinom je zaiste správne. Bolo by ho však potrebné doplniť poznámkou, že systémový charakter je skôr tendencia než skutočný stav.

V ďalšom autor uvádza tri protiklady v typoch terminologických slov-

nikov: prekladové slovníky — jednojazyčné slovníky, výkladové slovníky — súpisy hesiel, súčasné slovníky — historické slovníky. Treba poznamenať, že terminologické slovníky by nemali byť prekladové, ale skôr dvoj-jazyčné, resp. viacjazyčné. Prax totiž ukazuje, že termíny sa spravidla neprekladajú, ale k termínom v jednom jazyku sa dosadzujú ekvivalenty v druhom jazyku. K prekladu sa siaha iba vtedy, keď v teórii pestovanej v danom jazyku nejestvuje daný pojem, resp. keď sa preberá celá nová teória (vtedy ide spravidla o kalky).

Autor správne charakterizuje abecedný a tematický slovník, no v štúdiu sa prejavuje istá nedôslednosť: na s. 36 hovorí, že najúčelnejšie vo výkladovom slovníku je radenie abecedné, na s. 42 dokazuje, že základným je tematické radenie, ktoré možno doplniť abecedným. Správne je nepochybne toto druhé stanovisko. Je však otázka, kam by sa pri tematickom radení mali umiestniť produktívne morfémy typu *alo-*, *homo-*, *meta-*, ktoré autor navrhuje uviesť v slovníku. Podľa našej mienky takéto morfémy je účelné uvádzať v jazykovom, neterminologickom výkladovom slovníku, ale nie v systematickom slovníku.

Na okraj novej jazykovednej terminológie autor správne pripomína, že je tu ešte veľká nejednotnosť, neustálenosť a viacvýznamovosť, značne väčšia než v tradičnej jazykovednej terminológii. Podľa našej mienky však práve táto neustálenosť dáva najlepšie predpoklady pre unifikáciu a normalizáciu, pravda, tak, že sa podrobne preskúmajú najmä z hľadiska adekvátnosti k pojmom (ako to správne žiada autor), ale už priamo pri práci na terminologickom slovníku.

S návrhom na usporiadanie slovníkového hesla možno súhlasiť. Majú sa v ňom uvádzať okrem heslového slova aj prípadné odkazy na inojazyčný vzor (pri kalkovaní), synonymné názvy, rok vzniku a autor termínu, výklad, príklady, príbuzné termíny a napokon bibliografia. Je však otázka, čo sa rozumie heslovým slovom, ak ide o viacсловné termíny, a v akej podobe sa budú tieto viacсловné termíny uvádzať.

Na mnohé otázky nadhodené v týchto poznámkach by bola vhodná ukážka, ktorou mala byť štúdia doplnená.

Ján Horecký

K PROBLÉMU SLOVIES AKO TERMÍNOV

Nad otázkou, ktoré slovesá sú termínmi, sa najnovšie zamýšľa O. Ma n v článku *Postavení slovesa v systéme terminologie (Na materiále ruském a českém)*, ktorý vyšiel v zborníku Slavica Pragensia VI, 1964 (Acta Universitatis Carolinae 1964 — Philologica 2), 129–137 (s obšírnym ruským resumé na str. 138). Otázkou platnosti slovíes ako termínov rieši autor na pozadí celého súboru slov, t. j. v rámci celého systému terminológie,

resp. systému terminológie ako časti lexikálneho systému (slovná zásoba = makrosystém, terminológia = mikrosystém). V rámci terminologického systému a či mikrosystému existujú podľa autora dve protikladné zložky, ktoré sa vzájomne vylučujú, ale zároveň sa aj doplňujú, čiže je medzi nimi dialektický vzťah. Na jednej strane ide o statickú zložku, do ktorej patria mená, na druhej ide o dynamickú zložku, do ktorej patria slovesá. Prelínanie oboch týchto zložiek prejavuje sa podľa O. Mana vo verbálnych substantívach, ktoré majú znaky oboch zložiek, statickej aj dynamickej. Napr. ak je fyzikálnym termínom *analýza*, je ním podľa autora aj sloveso od neho odvodené, t. j. *analyzovať*, pretože vyjadruje skutočnosť „v inej rovine – v rovine pohybu, dynamičnosti, procesu“ (str. 131), čo sa podľa O. Mana prejavuje pri fungovaní termínu v konkrétnom prejave, v kontexte.

Ďalej autor, čo je vlastným predmetom tohto článku, určuje príznaky charakterizujúce sloveso ako termín, pričom si v tejto súvislosti ujasňuje najprv otázku samotnej podstaty termínu a klasifikácie termínov (typov termínov). Súhlasí s mienkou A. Jedličku, že hranica medzi termínmi v širšom zmysle slova (t. j. vlastnými termínmi, automatizovanými slovami a automatizovanými skupinami slov) a potenciálnymi prvkami slovnej zásoby vedeckého jazyka nie je teoreticky celkom presne odlišená, čo podľa neho v plnej miere platí aj pre slovesá.

Za termíny treba podľa autora pokladať predovšetkým také slovesá, ktoré jednoznačne pomenúvajú pojmy daného odboru, nevyvolávajú pritom žiadne asociácie s inými vrstvami slovnej zásoby, napr. so slovami bežnej slovnej zásoby, a sú v danom odbore autonómne. Sem patria dve podskupiny slovesných termínov. Prvú tvoria tzv. značkové slovesá, ku ktorým sa zaraďujú nielen medzinárodné termíny, napr. *fluoreskovať*, *elektrizovať*, *infikovať* a pod., ale aj slovesá domáceho pôvodu, pri ktorých je badateľný prechod k značkovosti, napr. *skloňovať* (v jazykovednej terminológii). Do druhej podskupiny patria slovesá odvodené od substantív-termínov (pomenúvajú proces, v ktorého základe je substantívum), napr. *para* – *odparovať*. Terminologická platnosť slovesa je tu sprostredkovaná cez význam substantíva.

Za termíny treba ďalej pokladať slovesá, ktoré majú síce paralelu v iných lexikálnych vrstvách, ale tvoria dôležité pojmy odboru, pretože pomenúvajú základné procesy, napr. v lekárstve sloveso *ochorieť*. Termínmi sú aj slovesá, ktoré majú sémantickú paralelu vo všeobecnej slovnej zásobe a v odbornej oblasti sa používajú v prenesenom význame, napr. *viest prúd*. Pri dôkaze, že tu ide o termíny, O. Man vychádza z konštatácie, že aj pri substantívach sa slová s preneseným významom chápu v sústave daného vedného odboru ako termíny, napr. *pole* (*elektrické*, *magnetické*).

Tieto tri typy slovesných termínov predstavujú konštantnú zložku terminologického systému.

Vo štvrtej skupine slovesných termínov preberá autor pomenovania jedného pojmu, ktoré vznikli tzv. multiverbizáciou (opak univerbizácie, kondenzácie). Oproti tendencii po univerbizácii prejavuje sa v odbornom jazyku (štýle) aj opačná tendencia — sklon k multiverbizácii, k vzniku združených pomenovaní, a to typu menného alebo slovesného (v prvom prípade je základom združeného pomenovania podstatné meno, v druhom prípade sloveso). V slovesnom type, ktorý nás tu zaujíma, existujú podľa autora dva podtypy podľa toho, či je v základe sloveso s konkrétnym alebo širokým, nešpecifikovaným významom (napr. *brať liek*, rus. *производить работу*). Odborný štýl dáva — ako ďalej píše autor — prednosť analytickému pomenovaniu (napr. spomenuté *производить работу*), pretože umožňuje podrobnejšie a účelnejšie diferencovať terminologický proces. V češtine autor tiež zastupuje oba podtypy, ale v iných proporciách ako v ruštine (prvý typ je rovnako zastúpený v oboch jazykoch, druhý typ je pre ruštinu charakteristickejší než pre češtinu).

Do piatej, poslednej skupiny slovesných termínov zaraďuje O. Man konštrukcie predstavujúce spojenia pomenovaní, z ktorých jedno slovo je prevzaté zo všeobecnej slovnej zásoby a druhé je termínom, napr. *meniť znamienko, frekvenciu, zväčšovať napätie, rýchlosť*. Slovesá v týchto prípadoch nemajú príznaky ako termíny, ale hodnotia napr. určité veličiny, parametre nejakého systému daného odboru (v pozitívnom alebo negatívnom zmysle), a tak sa stávajú okazionálnou zložkou terminológie. Tieto slovesá samy osebe nepatria teda do systému terminológie, do systému môžu vstupovať iba so svojim predmetom (rovnako je to so slovesami podmietovými vyjadrujúcimi proces, ktorý sa deje s nejakým termínom).

V druhej časti štúdie si autor všima, ako je determinované postavenie slovesa v terminologickom systéme vzťahmi, ktoré existujú medzi slovami v systéme. O chápaní slovesa ako termínu rozhodujú niektoré vzťahy, ktoré má sloveso ako súčasť slovnej zásoby k iným slovám v tejto slovnej zásobe. Prvým vzťahom sú slovnodruhovú vzťahy: ak je podstatné meno termínom, dá sa predpokladať, že termínom bude i sloveso, ktoré označuje proces prebiehajúci v terminologickej oblasti alebo ktorý sa deje so substantívom-termínom. Ďalej ide o vzťahy slovotvorné, do ktorých vstupujú slová s ostatnými slovami toho istého koreňa (zložky takejto slovotvornej čelade sú spojené nielen morfológicky, ale i sémanticky). Podľa toho termínom bude i sloveso, ak je súčasťou čelade sporej spoločným terminologickým príznakom. Zo sémantických vzťahov sú najdôležitejšie vzťahy synonymické a antonymické (termínmi sú synonymné slovesá a slovesá, ktoré sú antonymom k slovesným termínom). Do súvislosti sa dostávajú slová aj na základe syntagmatických vzťahov. Vzťah v spojení rus. *увеличивать напряжение, скорость* je realizovaný termínom

a netermínom; termín tu však pôsobí spätne na sloveso, vyžaduje si len určité sloveso, a tak robí vzťah terminologickým.

Článok O. Mana je veľmi užitočný, lebo nastoľuje zásadne problematiku slovíes ako termínov. Sú tu však niektoré problémy, na ktoré chceme v krátkosti upozorniť.

O. Man v súvislosti so slovesnými termínmi hovorí o pojmoch (napr. prvým typom slovesných termínov sú slovesá, ktoré jednoznačne pomenúvajú pojmy daného odboru). Termín je pomenovaním pojmu; podľa J. Horeckého napr. teóriu termínu i teóriu terminológie treba budovať práve na výskume spôsobu, ako sa vyjadruje vzťah medzi pojmom a termínom, na zisťovaní modelov pre tvorenie termínov atď. (pozri jeho článok *Vzťah pojmu a termínu*, Jazykovedný časopis 11, 1960, 102). V tomto prípade musíme si však ujasniť sám pojem pojmu. Napr. J. Horecký v tomto článku sa opiera o definíciu pojmu (chápanie pojmu) ako myšlienkového zhrnutia individuálnych predmetov (hmotných alebo nehmotných) na základe spoločných znakov. V takomto prípade by však termíny boli len podstatné mená ako názvy vecí. Bežne sa podstatné mená berú ako jednotky zodpovedajúce pojmom (porov. aj klasifikáciu podstatných mien a klasifikáciu pojmov). Inak, ak vychádzame z výkladu terminologického systému ako dvoch protikladných zložiek, statickej a dynamickej, pričom sloveso vyjadruje skutočnosť v rovine pohybu, dynamičnosti, procesu, bolo by azda správnejšie hovoriť, že slovesá sú termínmi preto, lebo sú v dialektickom vzťahu s menami, ktoré sú pomenovaním pojmu v danej vednej oblasti, čiže v dialektickom vzťahu s termínmi. Teda slovesné termíny vznikajú premietnutím termínov (statickej zložky) do roviny pohybu, dynamičnosti.

Otázne je ďalej, nakoľko o chápaní slovesa ako termínu rozhodujú vzťahy, ktoré má sloveso ako súčasť slovnej zásoby k iným slovám v tejto slovnej zásobe. V tejto súvislosti sa môžeme dotknúť otázky terminologickej platnosti jednotlivých členov vidových dvojíc príslušných slovíes, aj keď, pravda, ide o osobitný prípad vzhľadom na problematiku slovesného vidu. Napr. dokonavé sloveso *dať* a nedokonavé *dávať* majú rovnakú terminologickú platnosť (porov. napr. *dať/dávať na úver*, *dať/dávať pod dozor národnej bezpečnosti* v Právnickom terminologickom slovníku, Bratislava 1952, 20). Ale nie vždy sú oba členy vidovej dvojice rovnakej štylistickej platnosti, takže nemôžu byť oba termínmi. Napr. k slovesám *inštruovať*, *akumulovať*, *inštalovať* utvorené predponové dokonavé slovesá *vyinštruovať*, *naakumulovať*, *vyinštalovať* majú hovorový ráz, patria do hovorového štýlu (pozri E. S m i e š k o v á, *Dvojvidové slovesá cudzieho pôvodu v slovenčine*, SR 26, 1961, 229–230). Podobne napr. k slovesu *fotografovať* je predponové dokonavé sloveso *odfotografovať* alebo *ofotografovať*, pričom prvé predstavuje odborný výraz, druhé hovorové slovo; rovnako aj *kopirovať* – *odkopirovať* (odborné slovo), *okopirovať* (hovo-

rové slovo) (tamže). Bude potrebné presnejšie zistiť na konkrétnom materiáli z jednotlivých jazykov, v ktorých prípadoch sú termínmi slovesá, ktoré sa spájajú s inými slovami zo slovnej zásoby príslušného jazyka na základe niektorého z uvedených vzťahov.

O. Man konštatuje, že odborný štýl dáva prednosť analytickým pomenovaniám typu (rus.) *производить работу*. Vieme, že dnešný jazyk sa všeobecne značne terminologizuje, širí sa, a to aj do hovorového štýlu spisovného jazyka, prostriedky odborného štýlu, vrátane termínov. V slovenčine sa veľmi často používajú analytické pomenovania typu *prevádzkať výskum*, pričom sa jednoznačne hodnotia záporne ako nesprávne. Poukazuje sa v tejto súvislosti na pôvodný význam slovesa *prevádzkať* (niekoho cez vodu) alebo prenesený: *previesť niekoho* = dostať niekoho, oklamať; na druhej strane je však skutočnosťou, že slová v jazyku neraz menia význam, čo podvracia tento argument. Ako náhrady uvedených spojení sa niekedy odporúčajú len prosté slovesá, napr. namiesto *prevádzkať výskum skúmať*, namiesto *prevádzkať zber odpadkov* alebo surovín — *zbierať odpadky, suroviny* a pod. (porov. J. Štolc, *O používaní podstatných mien dejového významu*, SR 16, 1950/51, 152—153). Myslím, že tieto jazykové prostriedky nemajú rovnakú platnosť: v prvom prípade — v analytickom type — ide o všeobecne poňatý slovesný dej, v druhom prípade o konkrétny dej, napr. *prevádzame zber papiera* (stály, denný zber papiera) — *zbierame papier* (práve teraz). V mnohých prípadoch nejde ani tak o vykonávanie príslušnej činnosti, ako skôr o jej organizovanie, riadenie na širšej základni (preto aj majú svoje miesto v administratívnom jazyku). Slovesom *prevádzkať* zaoberal sa svojho času J. Horecký v článku *Používanie a nahrádzanie slovesa prevádzkať — prevodzovať* (SR 14, 1948/49, 265—271). Podľa autora je výhodnejšie používať iba sloveso *prevádzkať*, lebo má oporu v substantíve *prevádzka*: smernicou pre správne používanie tohto slovesa môže byť nemožnosť použiť ho v danom význame vo vide dokonavom a možnosť nahradiť ho substantívom *prevádzka*. Po dostačujúcom časovom odstupe od tohto výskumu slovesa *prevádzkať* bude užitočné, ak sa uskutoční novší výskum rozsahu jeho používania a významovej i štylistickej platnosti. Rozhodne treba odlišovať prípady, ktoré skutočne existujú a boj s nimi je takmer márny, napr. *prevádzkať zber, výskum* a pod., a prípady typu *previesť recitáciu básne*, ktoré sú vcelku zriedkavé. V takomto prípade ide skôr len o mechanické použitie príslušného modelu. Okrem toho je aj rozdiel medzi spojeniami so slovesom *previesť* a slovesom *prevádzkať*. Nechceme túto otázku na tomto mieste riešiť, ale chceme len upozorniť, aby sme ju riešili rozborom novšieho konkrétneho materiálu. Takéto analytické pomenovania aspirujú totiž v niektorých prípadoch na terminologickú platnosť.

Prichodí nám zamyslieť sa aj nad otázkou miesta slovesných termínov v terminologických slovníkoch. Obvykle sa v nich slovesá (ani iné slovné

druhy) neuvádzajú (má ich však spomínaný Právnický terminologický slovník). Mnohé slovesá by mohli mať v terminologických slovníkoch miesto pre zmeny, ku ktorým dochádza pri ich odvodzovaní. Tak pri denominatívnych slovesách na *-ovať* si niektoré slovesá zachovali pôvodnú dĺžku základu, z ktorého vznikli, kým v iných sa dĺžka skrátila; napr. v slovesách utvorených zo základov cudzieho pôvodu spravidla odborných názvov, a to jednoslabičných alebo s dlhou odvodzovacou príponou (s pevnou dĺžkou v koncovej slabike) pôvodná dĺžka menného základu ostáva nezmenená: *chróm* – *chrómovat*, *chlór* – *chlórovat*, *torpédo* – *torpédovať* atď. Skrakuje sa dĺžka pri odvodzovaní sloves, ako napr. *telefón* – *telefonovať*, *dekrét* – *dekretovať* (pozri F. Buffa, *Kvantita sloves odvođených od podstatných mien*, SR 19, 1954, 38–39). S ohľadom na zachovávanie jazykovej správnosti by sa teda mohli uvádzať v terminologických slovníkoch aj slovesá *chrómovat*, *chlórovat*, ale aj *dialýza* – *dialyzovať* a pod. Niekedy sa zas pochybuje o správnosti niektorých slovesných podôb; tak je napr. snaha nahrádzať cudziu slovesnú príponu *-izovať* domácou príponou *-ovať*, hoci slovesá na *-izovať* a *-ovať* majú svoj ustálený význam, ktorý sa ani v jednom prípade nekryje (V. Dujčíková – Slivková, *O prípone -izovať a -izácia*, SR 19, 1954, 252–255). Aj takéto slovesá je žiadúce uvádzať v slovníkoch, aby sa odstránili pochybnosti. Rovnako je to v ďalších prípadoch, ktoré tu už nebudeme podrobnejšie rozvádzať.

Bude tiež potrebné podrobnejšie skúmať, v akej miere sa v jednotlivých odborných terminológiách využívajú slovesá ako termíny. Hojne sa využívajú slovesá napr. v odevníckej terminológii, ako to pripomenul I. Masár v článku *K možnostiam koordinácie odevníckeho názvoslovia* (ČSTČ 3, 1964, 277). Dôležité je tiež skúmať slovesá v slovenskej a českej terminológii a vzájomne ich porovnávať z hľadiska požiadaviek na odborné termíny; tu sa ukazujú niektoré problémy napr. pri porovnávaní niektorých českých a slovenských predponových sloves z odevníckej terminológie (I. Masár v cit. článku na príklade slovenského slovesa *preš* a českých sloves *prešit* a *prošit*).

Článok O. Mana nabáda zamyslieť sa aj nad terminologickou platnosťou ďalších slovných druhov, napr. prídavných mien alebo prísloviak (v citovanom Právnickom terminologickom slovníku sa uvádzajú aj početné prídavné mená; príslovky sú veľmi hojne v telocvičnom názvoslovi). Aby sme však nedošli k prípadnému stotožneniu termínu s jazykovým prostriedkom odborného štýlu, bude potrebné znovu riešiť otázku termínu, pojmu, vzťahu pojmu a termínu, dosahu vzťahov, ktorými je zviazané slovo s inými jednotkami slovnej zásoby, pre hodnotenie príslušného slova ako termínu atď.

Ladislav Džonč

